

Mennictwo celtyckie na Kujawach
Celtic coinage in the Kujawy region

Małgorzata Andrałojć, Mirosław Andrałojć

Mennictwo celtyckie na Kujawach

Celtic coinage in the Kujawy region

Tłumaczenie/Translation
Agata Drejer-Kowalska

Poznań 2012

REFUGIUM S.C.

Projekt okładki/ Cover design
Mirosław Andrałojć

DTP
Tomasz Brończyk (www.strefadtp.pl)

Copyright © by Authors

Printed in Poland

ISBN 978-83-86690-01-5

Elektroniczna wersja publikacji
<http://archeo.edu.pl/mennictwoceltyckie/>

Druk cyfrowy – Totem Inowrocław

*Praca dedykowana
Profesor Aleksandrze Cofta-Broniewskiej
w 60. rocznicę podjęcia badań
nad dziejami Kujaw*

*The study dedicated to
Professor Aleksandra Cofta-Broniewska
on the 60th anniversary of the beginning of research
on the history of the Kujawy region.*

Po ponad stu latach od ostatnich przypadkowych odkryć, w wyniku planowych badań archeologicznych, zarejestrowano na Kujawach kolejne monety celtyckie. To jeden z elementów obserwowanego w Polsce od kilku lat przyrostu źródeł związanych z mennictwem celtyckim¹, będącego nieco spóźnionym odbiciem ogólnej tendencji, widocznej w wielu krajach europejskich². Jedyną przyczyną tego stanu rzeczy było pojawienie się na rynku zaawansowanych technicznie detektorów metali. Nowe możliwości ożywiły w stopniu nieopisanym³ zawsze obecny w kulturze nurt „poszukiwania skarbów”. Środowisko archeologiczne w Polsce nie wypracowało natomiast dotąd ani jednolitego stanowiska wobec tego problemu, ani generalnie nie podjęło wysiłku adaptacji detektorów metali dla potrzeb badań archeologicznych. Próby sformułowania odrębnej problematyki badawczej i sposobów interpretacji źródeł rejestrowanych z pomocą wykrywaczy metali należą do rzadkości, nie mówiąc już o postulatach standaryzacji tego typu badań jako jednej z koniecznych, nieinwazyjnych procedur rozpoznania zwłaszcza powierzchni otwartych stanowisk archeologicznych, poprzedzających szeroko płaszczyznowe badania wykopaliskowe⁴.

Nieinwazyjnymi badaniami osad kultury przeworskiej na Kujawach, obejmującymi w założeniu ich zdjęcia lotnicze (Włodzimierz Rączkowski), rejestrację dyspersji zabytków metalowych zalegających w warstwie ornej (Małgorzata Talarczyk-Andrałój, Mirosław Andrałój)⁵, planografię

¹ P. Adamkiewicz 2000, s. 56-57; M. Rudnicki 2004, s. 391-404; M. Byrska-Fudali, M. M. Przybyła, M. Rudnicki 2009, s. 273-295; M. Rudnicki, S. Miłek, L. Ziąbka, A. Kędzierski 2009, s. 103-145; M. Bednarek 2009, s. 6-13; M. Rudnicki 2011 (w druku).

² por. M. Čižmář – E. Kolníková 2006, s. 261; O. Šedo 2006, s. 289-299; C. Dobinson, S. Denison 1995.

³ To adekwatne słowo, oddające z jednej strony sygnalizowane duże rozmiary zjawiska, z drugiej brak w Polsce jakichkolwiek rzetelnych badań nad jego zasięgiem, dynamiką i socjologicznymi uwarunkowaniami.

⁴ M. Andrałój, M. Andrałój, P. Silska, P. Szyngiera, 2010, s. 95-107 (tam wcześniejsza literatura).

⁵ W badaniach z użyciem detektorów metalu uczestniczyli także inżynier-elektronik Piotr Szyngiera i archeolodzy Adam Budynek, Maksymilian Frąckowiak, Patrycja Silska oraz student archeologii Jakub Kowalczyk.

występujących na powierzchni materiałów zabytkowych wykonanych z innych surowców (ceramiki, kości, szkła, kamienia), pomiary geomagnetyczne struktur wziemnych (Mateusz Jaeger, Łukasz Pospieszny) oraz odwierty i sondaże, kieruje dr Józef Bednarczyk z Instytutu Prahistorii UAM. Dotychczasowe prace objęły – w różnym zakresie – 5 stanowisk archeologicznych na czarnoziemnych Kujawach, w tym jedynie dwa, na których odkryto wcześniej materiały późnolateńskie (Gąski, gm. Gniewkowo stan. 18 i Krusza Zamkowa, gm. Inowrocław stan. 3). Na obu tych stanowiskach zarejestrowano w humusie, w trakcie obecnych badań, po kilkaset zabytków metalowych, głównie z okresu wpływów rzymskich, a także wyroby celtyckie, w tym monety.

Krusza Zamkowa stan. 3 (ryc. 1) to eponimiczne stanowisko grupy kruszańskiej kultury przeworskiej, wydzielonej przez A. Cofta-Broniewską⁶. Na tym wielokulturowym stanowisku, odkrytym w 1972 roku, prowadzone były na znaczną skalę w latach 70. XX wieku badania wykopaliskowe. W ich wyniku zarejestrowano m.in. osadnictwo późnolateńskie, w tym dwa sanktuaria osadowe⁷. W trakcie obecnych badań w warstwie humusu zarejestrowano na stanowisku 433 zabytki metalowe, w tym 2 monety celtyckie – stater (nr inw. KZ3/1295) i 1/8 statera (nr inw. KZ3/1294). Monety te wystąpiły w odległości ok. 60 metrów od siebie, w centralnej części stanowiska, przy zachodniej granicy występowania na nim przedmiotów metalowych, kilkadziesiąt metrów od skraju obszaru badanego wcześniej wykopaliskowo. Monety znaleziono 80 – 100 m od dwóch późnolateńskich sanktuariów osadowych, łączonych z obecnością na stanowisku ludności celtyckiej. Warunki prowadzenia badań ze względu na charakter wykonywanych akurat prac rolnych były w tej strefie stanowiska skrajnie niekorzystne.

Stanowisko Gąski 18 (ryc. 1) odkryte zostało w 1972 roku podczas badań powierzchniowych prowadzonych przez Ekspedycję Kujawską Instytutu Prahistorii UAM w Poznaniu. W latach 1984 – 1991 Zespół Badań Kujaw IP UAM w Poznaniu prowadził badania wykopaliskowe w południowo zachodniej części tego wielokulturowego stanowiska, rejestrując przede wszystkim relikty osadnictwa ludności kultury przeworskiej – birtualne cmentarzysko typu kruszańskiego z funkcjonującym tu sanktuarium nekropolicznym, datowane od późnego podokresu lateńskiego (PL2) do

⁶ A. Cofta-Broniewska 1979.

⁷ ibidem, s. 200-205; A. Cofta-Broniewska 1993, s. 80 n.

Ryc. 1. Miejsca odkryć monet celtyckich na Kujawach
(Mapa na podkładzie maps-for-free.com na licencji GNU FDL)

schyłku wczesnego podokresu wpływów rzymskich (faza B2) oraz osadę z IV w n.e.⁸ W roku 2006 podczas badań powierzchniowych AZP rozszerzono znacznie zasięg stanowiska Gąski 18 tak, iż obecnie jego powierzchnia sięga ok. 8 ha. Stater celtycki (nr inw. 7014) odkryty został w humusie, w południowo zachodniej części stanowiska, 60 m na północny zachód od obszaru badanego wykopaliskowo i 80 m w tymże kierunku od obiektu sakralnego, usytuowanego na cmentarzysku, na kulminacji wyniesienia.

Problem osadnictwa grup ludności celtyckiej na Kujawach był w literaturze dłuższy czas dyskutowany⁹. Pierwsza wskazała na taką możliwość J. Rosen-Przeworska¹⁰, ale w formie najbardziej jednoznacznej opowiedziała się za nim A. Cofta-Broniewska, wyróżniając po procesie latenizacji, datowany od 70/60 p. Ch. początek procesu celtyzacji tego obszaru, dokonującej się w wyniku migracji grup ludności celtyckiej ze Śląska¹¹. T. Makiewicz zestawiając argumenty wskazujące na obecność Celtów na Kujawach, wymienia 3 kategorie danych mogących poświadczать tę tezę: obecność zabytków pochodzenia celtyckiego (w tym ceramiki tocznej – malowanej i siwej), zjawiska ze sfery gospodarczej (w tym produkcja żaren rotacyjnych, przemiany w gospodarce hodowlanej) i odkrycia budynków świątynnych¹². Znacznie szerzej widziała ten problem A. Cofta-Broniewska (poza wspomnianymi wyżej, także inne zjawiska ze sfery kultury symbolicznej, w tym birytualizm obrządku pogrzebowego, sanktuaria nekropoliczne, pochówki zwierzęce, zwłaszcza pochówki psów¹³, metalurgia żelaza)¹⁴. Także J. Wielowiejski analizując zjawiska związane z funkcjonowaniem szlaku bursztynowego wielokrotnie podkreśla rolę i inspirację Celtów w organizacji „kujawskiego” odcinka szlaku¹⁵.

Ostatnie monety celtyckie, jak już wspomniano, znaleziono na Kujawach ponad 100 lat temu. Znane było z tego obszaru 6 złotych monet, w tym 4 ze skarbu odkrytego ok. 1905 r. Pięć z nich pochodziło z położonego na północny zachód od Inowrocławia Sławęcinka, przy czym odnotowano jedynie przybliżoną lokalizację wspomnianego depozytu (z „pola

⁸ A. Cofta-Broniewska 1993, s. 201 n.; M. Andrałojć, B. Stolpiak 2004, s. 217-221.

⁹ Z. Woźniak 1970, s. 164 n.

¹⁰ J. Rosen-Przeworska 1948, s. 272, 314-318.

¹¹ A. Cofta-Broniewska 1979, s. 45-48; 1982, s. 179.

¹² T. Makiewicz 1986, s. 25-33.

¹³ M. Andrałojć 1993; 1996, s. 155-164.

¹⁴ A. Cofta-Broniewska 1982, s. 180-199.

¹⁵ J. Wielowiejski 1980, s. 179, 181, 183-184, 192, 194, 195.

ćwiczeń wojskowych”¹⁶ w tej miejscowości), a o miejscu znalezienia statera ze Sławęcinka brak danych¹⁷. O najstarszym ze znalezisk – bojskim staterze typu Nike – wiemy jedynie, iż pochodziło ono z powiatu inowrocławskiego¹⁸; według zgodnej opinii numizmatyków moneta ta wybita została poza obszarem ziem polskich¹⁹. Importem jest także wspomniany, pochodzący ze Sławęcinka, wyjątkowy na terenie Polski skarb składający się z 4 monet windelickich o nominale $\frac{1}{4}$ statera typu Kellner V A, wybijanych na przełomie II i I wieku p. Ch.²⁰ Może on świadczyć o innym niż w Małopolsce i na Śląsku kierunku kontaktów kulturowych społeczności Kujaw ze środowiskiem celtyckim już w początkach I w. p. Ch.

Monety zarejestrowane w trakcie obecnych badań archeologicznych na Kujawach, uzupełnione o wspomniane wyżej znalezisko ze Sławęcinka, pod względem stylistycznym tworzą zwartą grupę o powtarzających się poszczególnych elementach i całych kompozycjach. Co więcej, pewne charakterystyczne zbieżności można wskazać dla szerszej grupy monet, w dużej części nowo odkrytych, których emisje wiązane są z terenami między Odrą a Wisłą.

By poprawnie opisać bardzo mocno stylizowane wyobrażenia monet odkrytych na Kujawach, musimy najpierw odnieść się do innych znalezisk z terenu ziem polskich, które naszym zdaniem mogą mieć z nimi związek, a które uważane są przez badaczy za powstałe na tym obszarze. Analizie poddamy zatem przede wszystkim emisje typu kaliskiego i określane jako typ Pełczyska, statery typu krakowskiego oraz stater z Masłowa na Śląsku.

¹⁶ Odkrycie dokonane ok. 1905 r. (Z. Zakrzewski 1925-1927, s. 219) i publikowane w literaturze jako skarb złotych monet celtyckich z Inowrocławia, a dokładniej z placu ćwiczeń wojskowych w pobliżu Sławęcinka, które prawidłowo powinno być określane jako pochodzące ze Sławęcinka. Składało się ono z 4 jednakowych frakcji staterów miseczkowatych – opisano 2 egz. (o wadze 1,91 i 1,94 g) ze śladami wyobrażenia w formie pałaka z półkolem na awersie i z gładkim, wklęsłym rewersem. W literaturze monety te publikowane były jako $\frac{1}{3}$ staterów (J. Rosen-Przeworska 1948, s. 231; Z. Woźniak 1967, s. 208), dopiero K. Castelin określił je jako $\frac{1}{4}$ staterów (K. Castelin 1976, s. 269), a więc nie należące do bojskiego systemu monetarnego. Już w latach 60. XX w. Z. Woźniak (1967, s. 210) wskazywał na możliwości poszukiwania w ich ikonografii wpływów mennictwa bawarskich Windelików.

¹⁷ Z. Zakrzewski sądził, iż wszystkie monety ze Sławęcinka znaleziono w jednym miejscu (Z. Zakrzewski 1925-1927, s. 220, przyp. 11), lecz był to jedynie niczym nieoparty domysł tego badacza.

¹⁸ ibidem, s. 218.

¹⁹ K. Castelin 1976, s. 236.

²⁰ H. J. Kellner 1990, Typenübersicht 2.

Wydzielony przez M. Rudnickiego typ Pełczyska²¹ tworzą monety o nominale 1/8 statera, a więc wybijane w specyficznym systemie monetarnym Bojów. Znamy obecnie 3 lub 4 monety²² przypisane do tego typu, występujące w dwóch odmianach. Zawierają one na rewersie zbliżone wyobrażenia, składające się z układu łuków skierowanych wypukłą stroną ku sobie. W zagięciu jednego z łuków występują 3 kulki, kompozycja nie jest więc symetryczna. Odmiana Pełczyska I, znana obecnie w jednym egzemplarzu, charakteryzuje się oddaniem wspomnianych łuków za pomocą wygiętych zgrubień, z których jedno jest rozwidlone, a kulki w zagięciu łuku są dość szerokie i niestarannie wykonane²³. Odmiana Pełczyska II (publikowane znaleziska z Modlniczki i z okolic Sieradza, wybite za pomocą jednej pary stempli) ma cienkie, delikatne, starannie wykonane łuki (żaden nie jest rozwidlony), nieco inny układ mniejszych przy tym kulek i dodatkowy, krótki łuk po przeciwnej niż one stronie²⁴. M. Rudnicki przyjmuje bez uzasadnienia pionową oś kompozycji dla tego nierozpoznanego wyobrażenia, tak iż łuki skierowane są wybrzuszeniami w prawo lub w lewo. Odmiana I miałaby być starsza, na co wskazuje większa zawartość złota w stopie i tym samym większa jej waga. M. Rudnicki widział w tych wyobrażeniach próbę oddania jakiegoś trudnego do interpretacji symbolu, przy czym główną w nim rolę przypisywał motywowi trzech kulek, które miałyby być charakterystyczne dla mennictwa bojskiego. Sam symbol złożony z łuków nie został dotąd według tego badacza w strefie mennictwa Bojów odnotowany. Autor poszukując dla znaleziska z Pełczysk analogii w wyobrażeniach na monetach celtyckich także spoza obszaru bojskiego

²¹ M. Rudnicki 2004, s. 391-404.

²² Z okolic Sieradza – P. Adamkiewicz 2000, s. 56-57, z Pełczysk – M. Rudnicki 2004, s. 391-404 i z Modlniczki – M. Byrska-Fudali, M. M. Przybyła, M. Rudnicki 2009, s. 280-281. Na aukcji internetowej w 2003 roku sprzedano monetę tego typu o wadze 0,78 g: <http://www.acsearch.info/record.html?id=244026>. Nie wiemy, czy jest to kolejny egzemplarz, czy też za granicę trafiła moneta z okolic Sieradza, która w literaturze prezentowana była jedynie w formie bardzo schematycznego rysunku i o miejscu przechowywania której brak danych.

²³ Na monecie z Pełczysk, wybitej naprawianym stemplem, widoczne są ślady sklepania rzędu kulek, po którym odtworzono je nieco obok pierwotnego układu (Rudnicki 2004, s. 393).

²⁴ Nie jest to raczej dodatkowy łuk, ale wynik oddania łuków w typie Pełczyska II za pomocą cienkich linii. Łuki w ten sposób odsunęły się od siebie. Na monecie z Pełczysk dolny łuk jest wyraźnie rozwidlony od lewej strony, ale lekkie rozwidlenie rysuje się też od strony prawej. Dolny łuk składał się w typie Pełczyska I z dwóch złożonych ze sobą łuków. Jedyna różnica kompozycyjna między odmianami typu Pełczyska sprowadza się zatem do przeniesienia kulek na drugą stronę wyobrażenia, w zakłęśnięcie pojedynczego łuku.

stwierdził, że przedstawienie na rewersie tejże monety wykazuje podobieństwo jednie z rewersem monet typu Freiburg²⁵, którego znaleziska koncentrują się w północno zachodniej i zachodniej Szwajcarii. Niestety badacze zajmujący się tym typem saterów nie byli w stanie zidentyfikować mocno stylizowanego wyobrażenia, określając je jako niemożliwe do interpretacji lub doszukując się tu na rewersie jakiegoś bardzo już przetworzonego przedstawienia postaci Nike, znanego także z monet Bojów²⁶. Datowanie monet typu Freiburg było dyskusyjne. Generalnie ze względu na daleko idące przekształcenie obrazu uznawano je za powstałe późno – między 100 a 50 r. p.n.e.²⁷. Monety te przypisywane dawniej plemieniu Salassi z doliny Aosty, zostały skartografowane przez K. Castelina, który uznał, iż ich największa koncentracja występuje w zachodniej Szwajcarii w rejonie między jeziorami Neuchâtel i Genewskim²⁸. Było to terytorium Helwetów.

Potwierdzając słuszne obserwacje M. Rudnickiego co do zbieżności wyobrażeń rewersów monety z Pełczysk i saterów typu Freiburg, dodać musimy, iż owe podobieństwa w zakresie stylistyki dotyczą obu odmian typu Pełczyska (ryc. 2b i 2d). Rewersy saterów typu Freiburg wykonane są bowiem w dwóch wariantach. Znajdujemy tam to samo wyobrażenie oddane za pomocą zgrubień o nieregularnych, acz powtarzalnych kształtach²⁹ (ryc. 2c), jak i wykonane za pomocą cienkich linii³⁰ (ryc. 2e). Nawiązania pomiędzy monetami z Polski i Szwajcarii są zatem szersze i odnoszą się zarówno do wizerunku, jak i do sposobów jego przedstawienia. Z tej perspektywy odmiana Pełczyska II nie musi być młodszą wersją Pełczysk I. Obie odmiany mogły rozwijać się równolegle, choć dostępne obecnie, trzeba podkreślić – jednostkowe znaleziska – należą do emisji, jak wskazuje ich waga i skład stopu, bitych w pewnym odstępie czasu.

Niesymetryczne wyobrażenie na monetach określanych jako typ Pełczyska i na saterach typu Freiburg, niespotykane w tej formie na innych monetach celtyckich, może być jednak naszym zdaniem dość precyzyjnie interpretowane, jeśli spojrzymy na nie w szerszej perspektywie i odniesiemy je do monet antycznych z kręgu śródziemnomorskiego. Możemy nawet

²⁵ M. Rudnicki 2004, s. 399.

²⁶ K. Castelin 1985, s. 141-142; H. von Roten 1991, s. 90.

²⁷ <http://archeologie.wandlungen.org/2010/05/31philippstater/>

²⁸ K. Castelin 1985, s. 141-142.

²⁹ H. von Roten 1991, nr kat. 163, 165.

³⁰ ibidem, nr kat. 164, 167, 169.

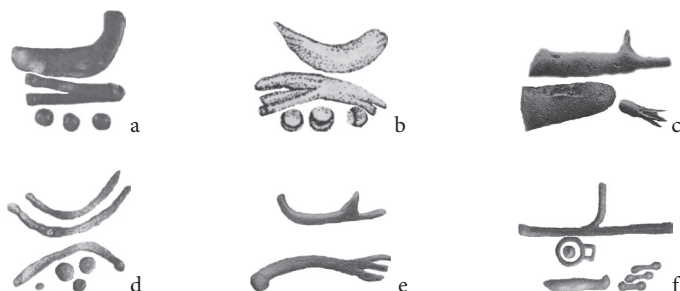
wskazać konkretny rodzaj monety, której rewers odwzorował celtycki twórca 1/8 statera z Pełczysk. Jest nią kwadrans republiki rzymskiej typu „dziób okrętu” (ryc. 2a), bity od roku 225 p. Ch.³¹ Wyobrażono na nim dziób rzymskiego okrętu wojennego (navis longa). Rewers tego typu monety rzymskiej zawiera wszystkie elementy widoczne na rewersie typu Pełczyska I (ryc. 2b) – charakterystycznie przedstawiony taran (rostrum), wzniesiony w górę dziób okrętu (prora), a wspomniane już 3 kulki umieszczone poniżej wyobrażenia są określeniem nominału (3 uncje w systemie dwunastkowym, czyli $\frac{1}{4}$ asa – kwadrans). Należy przypomnieć, iż na stemplu którym wybito monetę z Pełczysk, przed jego naprawą, kulki ustawione były w linii prostej, jak na wspomnianym kwadransie republikańskim. Opis rewersu analizowanych monet z ziem polskich powinien zatem brzmieć: stylizowany dziób okrętu w prawo, poniżej 3 kulki. Opis ten nie oddaje jednak całej specyfiki wyobrażenia, dobrze czytelnej zwłaszcza w odmianie Pełczyska II (ryc. 2d). Obok podobieństw, wskazać możemy też podstawową różnicę między wyobrażeniami z monet typu Freiburg i typu Pełczyska. Od typu Freiburg monety z ziem polskich różni silnie łukowate uformowanie wszystkich linii tworzących wyobrażenie. W kompozycji tej odnajdujemy układ przeciwnych łuków, wygięciami skierowanych ku środkowi monety, charakterystyczny dla 1/8 staterów z fazy D mennictwa Bojów. Szerzej zajmiemy się tym wyobrażeniem dalej, przy analizie 1/8 statera typu kaliskiego. Wspomnieć należy jeszcze o kształcie łuków tworzących wyobrażenie na monetach odmiany Pełczyska II. Największa wydętość nie jest umieszczona na ich środku, lecz z boku, mają one zatem kształt nie półokrągły, a wyraźnie sierpowaty. To także element przejęty z monet typu Freiburg (ryc. 2e).

Uważamy, że wyobrażenie dziobu okrętu widnieje także na rewersie staterów typu Freiburg. Charakterystyczny jest zwłaszcza kształt rozwidłonego na 3 części tarana³², analogiczny jak na rzymskich monetach republikańskich³³. Wspomniane już dwa style w jakich wykonano te wyobrażenia mogą wynikać z naśladowania zarówno monet odlewanych, o dość niewyraźnym rysunku, jaki i monet bitych, z zarysem kształtu oddanego precyzyjnie, za pomocą cienkich linii. Brak kulek poniżej dziobu okrętu wskazuje na naśladowanie nominału wyrażonego w inny sposób. Okre-

³¹ L. Morawiecki 1982, s. 33-35.

³² H. von Roten 1991, s. 141-142, nr kat. 163, 164, 167, 169. Ten element przeniesiono także na młodszy typ, określane jako typ Wallis (ryc. 2f) – ibidem, s. 142, nr kat. 170.

³³ np. M. H. Crawford 1974, nr 38/6, 214/2a, 240/3, 479/1.

Ryc. 2. Wyobrażenie dziobu okrętu na rzymskim kwadransie republikańskim (a), na 1/8 statera z Pelczysk (b), na jednej z odmian statera typu Freiburg (c), na 1/8 statera z Mo-dlniczki (d), na drugiej odmianie statera typu Freiburg (e) i na staterze typu Wallis (f).

ślenie to powinno się przy tym znajdować po przeciwnej niż one stronie wyobrażenia – w rzymskim oryginale nad pokładem okrętu. W miejscu tym w typie Freiburg usytuowano wyraźną, powtarzalną na wszystkich czytelnych egzemplarzach, nieco zakrzywioną kreskę (ryc. 2c i 2e). Należy sądzić, iż oddano w ten schematyczny sposób rozciągniętą literę „S”, oznaczającą w rzymskim pierwowzorze semis lub, co mniej prawdopodobne, cyfrę „I” występującą na asach. W pierwszym przypadku współgra to z wyobrażeniem awersu analizowanych monet, na którym znajduje się zbarbaryzowana głowa w lewo, z wyraźnie podkreśloną, dość szeroką linią pomiędzy twarzą a włosami. Na awersie semisa wybijanego w Rzymie od 225 r. p. Ch. znajdowała się duża głowa Saturna w wieńcu laurowym w lewo³⁴. Niezwykle interesujący na awersach staterów typu Freiburg jest przy tym fragment poniżej głowy, dokładnie w miejscu, gdzie na rzymskich semisach umieszczano określenie nominału. W przypadku semisa powinno to być S, lecz na monetach typu Freiburg znajdujemy tu bardzo wyraźnie zaakcentowane trzy równoległe kreski, układające się w rzymską cyfrę III (trzy asy – tressis). Naśladownictwo brązowych monet republiki rzymskiej przez emitentów staterów typu Freiburg nie było zatem, jak się wydaje, prostym kopiowaniem ikonografii jakiegoś konkretnego egzemplarza monety, pochodzącego z jednej emisji. Poświadczają to także wspomniane już dwa style w jakich oddawano wyobrażenie dziobu okrętu.

³⁴ J. Wiercińska 1996, nr Pl. V, nr 26.

Zastanowić się należy jeszcze nad dalszymi konsekwencjami, które wynikają z odkrycia wybijanych najprawdopodobniej w Małopolsce 1/8 staterów typu „dziób okrętu”. Z perspektywy wcześniejszych uwag można bowiem spojrzeć także na inną emisję monet związanych dość pewnie z tym regionem. K. Castelin w 1976 roku, w wyniku dłuższy czas trwających poszukiwań analogii dla odkrytego na terenie Holandii statera muszlowego³⁵, wydzielił zwartą ikonograficznie³⁶, rozproszoną po kilku europejskich kolekcjach grupę monet, dla której za najbardziej prawdopodobne miejsce wybicia uznał Małopolskę i określił je jako stateru typu krakowskiego³⁷. Ale historia badań nad tą monetą jest znacznie dłuższa. Przytoczymy ją za tym autorem. Badacze w XIX w., za P. Ch. Robert, który go jako pierwszy opublikował³⁸ przyjmowali, iż ten znaleziony na terytorium Menapich stater został przez nich wybity i przedstawia wyobrażenie okrętu, jak na monetach sąsiedniego, nadmorskiego plemienia Morini. Badacze ci, jak pisze K. Castelin, znali się na swoim fachu i dlatego zauważali również podobieństwo tego statera do tęczówek i staterów muszlowych. Numizmatycy dwudziestowieczni zaliczyli to znalezisko do staterów muszlowych, nie podejmując już rozważań nad treścią znajdującego się na nim wyobrażenia. K. Castelin poszukiwał pierwowzoru dla typu krakowskiego w grupie kilku monet bojskich, w większości pozbawionych informacji o miejscu znalezienia, z wyraźnym, acz bezkształtnym zgrubieniem umieszczonym w zagłębieniu „półksiężycu”, typowego dla staterów muszlowych. Po pierwsze jednak, jeśli istnieją jakieś związki między tymi emisjami, ograniczają się one do rewersu (przy odmienności awersów), ponadto „zgrubienia” typowe dla stylistyki bojskiej, są całkowicie odmienne od stylizowanych,

³⁵ K. Castelin 1970, s. 91-96.

³⁶ K. Castelin 1976, s. 262-264. Włączenie do typu krakowskiego statera z Kryspinowa (P. Kaczanowski 1996; por. także M. Rudnicki 2004, s. 403) jest nieuzasadnione. Waga monety i miejsce jej znalezienia są istotnymi informacjami, nie ma jednak żadnej zbieżności ikonografii, poza wzorowaniem się na staterach muszlowych, między tą monetą, a znaleziskami opisanymi przez K. Castelina jako typ krakowski. Tym bardziej nie ma podstaw do negowania zwartości stylistycznej typu krakowskiego, jeśli nie włączymy do niego arbitralnie monety z Kryspinowa, reprezentującej osobny, odmienny typ staterów znany dotąd w 1 egzemplarzu. Wątpliwości co do zwartości typu krakowskiego pojawiać się mogą jedynie od strony metrologicznej, jeśli znaczny rozrzut wag jego staterów odniesiemy do schematu rozwoju mennictwa bojskiego. Nie jest to jednak dla nich jedyny, jak piszemy w dalszej części opracowania poświęconej metrologii, możliwy system odniesienia.

³⁷ K. Castelin 1976, s. 264-266.

³⁸ P.Ch. Robert 1868, s. 424-427.

ale bardzo konkretnych i wyrazistych detali staterów krakowskich. Waga dwóch z pięciu staterów typu krakowskiego także nie wskazuje na to, by mogły być w chronologii względnej, ustalonej na podstawie metrologii bojskich monet³⁹, młodsze od wskazanych przez K. Castelina pierwowzorów – jeśli oczywiście założymy istnienie między nimi jakichś związków.

Należy jeszcze zastanowić się, w kontekście małopolskich monet typu „dziób okrętu”, dlaczego pierwsi badacze widzieli na rewersie statera typu krakowskiego odkrytego w Holandii przedstawienie statku. Spróbujemy zatem i wyobrażenie ze staterów typu krakowskiego odnieść do ikonografii znanych monet rzymskich z wyobrażeniem dzioba okrętu. Stater typu krakowskiego oprócz charakterystycznego kształtu zawierają także elementy typowe dla konwencji emisji muszlowych – szeroki „półksiężyc” i odchodzące od niego promieniście linie. Niosą też jednak szereg niespotykanych na staterach muszlowych detali, które mogą być użyteczne dla wspomnianych porównań. Po pierwsze więc kształt „półksiężycza” nie jest symetryczny – jego prawy koniec jest wyciągnięty i uniesiony wzdłuż obrzeża monety. Istotne znaczenie mają elementy umieszczone powyżej „półksiężycza”: centralny, wychodzący prostopadle z jego środka i następnie zagięty półokrągło w prawo (wewnątrz znajdują się dwie kulki) i drugi – ukośny, masywny, szpiczasto zakończony, skierowany w lewo ku temu pierwszemu. Charakterystycznym detalem wielu emisji republikańskich typu „dziób okrętu” jest ukośny element tuż za podniesionym dziobem statku, skierowany ku prostokątnej nadbudówce, zajmującej centralne miejsce nad pokładem. Jak wspominaliśmy, na staterach typu Freiburg nad pokład centralnie wystaje zakrzywiona linia, którą uznaliśmy za zniekształconą literę S (od oznaczenia nominału na rzymskim pierwowzorze). Nie można wykluczyć, iż na staterach typu krakowskiego zastosowano podobny sposób stylizacji, a centralny, wygięty górą w prawo element jest przetworzoną i ograniczoną już tylko do górnej połowy, literą S; w typie Freiburg była to raczej jej dolna połowa. Wyobrażenie na rewersach staterów typu krakowskiego, niosące cechy dobrze rozpoznawalnej i narzucającej się konwencji staterów muszlowych, nie może być identyfikowane tak pewnie, jak w przypadku 1/8 statera typu „dziób okrętu” z wkomponowanym układem przeciwstawnych łuków. Niemniej istnieją naszym zdaniem podstawy do sformułowania tezy, iż na rewersach obu typów małopolskich

³⁹ K. Castelin 1965, s. 34-39.

monet celtyckich (statera i 1/8 statera) mogą się znajdować podobne, choć oddane za pomocą różnych stylistyk, wyobrażenia. Awersy staterów typu krakowskiego wykazują z kolei znaczące podobieństwo do awersu innego statera z ziem polskich, z Masłowa, gm. Trzebnica, na Śląsku, przy całkowitej jednak odmienności ich rewersów.

Moneta ta odkryta została w 1704 roku na polu, na wzgórzu Töppelberg i opublikowana w 1711 r. przez L. D. Hermanna⁴⁰. Tym zaginionym, znanym jedynie z rysunku i opisu staterem, zajmowali się badacze mennictwa Bojów, po jego przytoczeniu przez M. Jahn'a⁴¹ w 1931 r. K. Castelin⁴² zauważa przede wszystkim jego niską wagę, poniżej progu 6,5/6,4 g, a więc mniejszą niż w okresach menniczych C i D mennictwa bojskiego⁴³. Podkreśla także niektóre nietypowe elementy wyobrażeń jego rewersu. Stater uważa za powstałe na obszarze między Odrą i Wisłą (ewentualnie, ale mniej pewnie na Słowacji) naśladownictwo bitych w Czechach staterów bojskich.

Wyobrażenie na rewersie statera muszlowego z Masłowa nie ma jednak odpowiedników w mennictwie bojskim. Niemniej jego mocno stylizowane, trudne do opisanie⁴⁴ elementy, możliwe są do identyfikacji i interpretacji przy szerszym nawiązaniu do bogatej ikonografii monet celtyckich. W tym przypadku analogiczną kompozycję takich samych w dużej części elementów, znajdujemy jedynie na monetach gallo-belgijskich. Na awersach staterów należących do tzw. typu z okiem (Scheers 30)⁴⁵, wybijanych w czasach wojen galijskich przez plemiona zamieszkałe w północno-wschodniej Galii, w tym zwłaszcza przez Trewerów⁴⁶, znajduje się wyobrażenie zaczerpnięte z monet Filipa II Macedońskiego z głową Apollina – przedstawienie specyficzne, bo zredukowane już tylko do samego, ujętego z profilu oka wraz z jego obramieniem (ryc. 3a). Owo obramienie tworzą

⁴⁰ L. D. Hermann 1711, s. 154-155, Tab. V:a.

⁴¹ M. Jahn 1931, Taf. XII 4, s. 81-87.

⁴² K. Castelin 1976, s. 254-255.

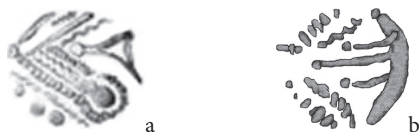
⁴³ Co nie przeszkadza mu jednak w synchronizowaniu jej z tym stworzonym przez siebie, opartym głównie na dość rygorystycznym zestawieniu wag monet, systemem chronologicznym mennictwa bojskiego. Niższa waga monet uznanych za naśladownictwa miała wynikać według niego z konieczności uwzględnienia zysku z produkcji menniczej, a ten można osiągnąć, przy przetapianiu napływających z zewnątrz złotych monet, jedynie przez obniżenie wagi nowej emisji w stosunku do oryginału (K. Castelin 1976, s. 254-255).

⁴⁴ Z. Woźniak 1967, s. 209.

⁴⁵ S. Scheers 1983, s. 77-81, 408-433, pl. VIII-IX, 222-238.

⁴⁶ M. Scheers przypisywała im całą tę serię, nowsze interpretacje pozostawiają im młodsze klasy tego typu (Scheers 30 IV-VI) – por. R. Loscheider 1998, s. 146 n.; J. Sills 2005, s. 367-368.

dwie strefy, składające się ze zwielokrotnionych, długich i wąskich, różnie wykonanych pasów. Obie strefy zbiegają się pod kątem ostrym, a całość przedstawienia ma poziomą oś kompozycji. Na tej osi, wewnątrz obramienia, usytuowano „oko”, różniące się znacznie (niekiedy całkowicie) w poszczególnych odmianach.

Ryc. 3. „Oko” Apollina (a) na monecie Trewerów (Scheers 30)
i rewers statera z Masłowa (b).

Na monecie z Masłowa (ryc. 3b) odnajdujemy wspomniane dwie, zbiegające się pod kątem ostrym strefy, złożone ze zwielokrotnionych pasów. Trzy z tych pasów zbudowane są z niezbyt regularnych, owalnych granulek, ustawionych w ciągi, czwarty zaś to zygzakowata, cienka linia o zaokrąglonych brzegach, przypominająca rozciągniętą sprężynkę. Wszystkie te pasy zarówno pod względem formy, jak i stylu wykonania są dokładnym odpowiednikiem elementów widocznych na wspomnianych odmianach monet gallo-belgijskich. Na monecie z Masłowa samo „oko” różni się od pierwowzorów – tworzy je wąski łuk na obrzeżu monety, z którego środka wychodzi długa linia, zakończona kulką; po obu stronach będącą jeszcze, także wychodzącą z łuku, dwie dodatkowe, równoległe linie, o połowę krótsze od linii centralnej, także zakończone kulkami. „Oko” z Masłowa zawiera jednak pewne składniki widoczne w poszczególnych jego gallo-belgijskich odmianach. Łuk z Masłowa jest dłuższy, zajmuje jednak w obu przypadkach tę samą pozycję – dokładnie między końcami stref okalających. Stanowi prawdopodobnie w tej formie jedyne na awersie statera z Masłowa nawiązanie do elementów wyobrażeń bojskich staterów muszlowych.

Na dość dobrze czytelnym, jak można mniemać ze szczegółów widocznych na rysunku w pracy L. D. Hermanna, awersie monety z Masłowa (ryc. 4) znajduje się dookołny układ elementów, obwodzących centralne przedstawienie – kulkę z trzema odchodzącymi od niej, umieszczonymi blisko siebie promieniami, zakończonymi zgrubieniami (kulkami?). Układ na obwodzie monety tworzony jest w połowie przez dość gruby łuk z pogrubionym jednym i zagiętym pod kątem prostym drugim końcem,

w drugiej połowie zaś przez 2 – 3 ułożone jedna za drugą kulki z długimi, biegnącymi wzdłuż obrzeża szpiczastymi występami; obwód zamyka podobny do nich, skierowany jednak w przeciwną stronę element złożony z kulki z dwoma liniami, grubszą i dłuższą wzdłuż obwodu monety i cieńszą, skierowaną ku centralnemu wyobrażeniu.

Ryc. 4. Awers statera z Masłowa na Śląsku.

Nie zwrócono dotąd uwagi na wspomniane już, zaskakująco duże podobieństwo tego wyobrażenia do awersu saterów typu krakowskiego, które są dość czytelne jedynie na najcięższych egzemplarzach tych monet, ulegając z czasem (wraz ze spadkiem ich wagi) redukcji do centralnego elementu. Żaden egzemplarz saterów typu krakowskiego nie jest jednak aż tak czytelny jak stater z Masłowa. Zapewne z tego powodu nie zauważamy na nich domknięcia układu na obwodzie monety. Niemniej te elementy, które możemy identyfikować (element centralny z trzema promieniami, łuk z pogrubionym jednym i zagiętym pod kątem prostym w stronę środka monety drugim końcem, wreszcie element złożony z kulki z dwoma liniami, jedną wzdłuż obwodu monety i drugą skierowaną ku centralnemu wyobrażeniu), są identyczne jak na awersie statera z Masłowa. Nie znamy podobnych kompozycji ze złotych monet bojskich, a jedynym elementem mogącym pochodzić z tego kręgu jest zredukowany już tylko do połowy obwodu monety dość gruby łuk z pogrubionym jednym i zagiętym pod kątem prostym drugim końcem, nawiązujący być może do X szeregu ubocznego saterów bojskich według K. Castelina⁴⁷. Kompozycja dookólnego „wieńca”, złożonego z różnych elementów wokół centralnego przedstawienia awersu statera z Masłowa pochodzi, podobnie jak wyobrażenie jego rewersu, z obszaru gallo-belgijskiego. Nawiązuje do jednej, wyjątkowej, dobrze datowa-

⁴⁷ Najbliższy kształtem asymetryczny (z 1 krótszym końcem), nieco z jednej strony kancasty, gruby łuk, mający w prymitywny sposób naśladować „smoka” znajdujemy na wybitym być może na Śląsku staterze z Muzeum Miejskiego we Wrocławiu – K. Castelin 1966, s. 168.

nej emisji Eburonów (Scheers 31)⁴⁸, wzorowanej na monetach z triskelesem plemienia Ubii⁴⁹. Centralnie umieszczony, masywny triskeles zastąpiono niepołączonymi trzema łukami z kulkami na końcach, wokół rozmieszczono kulki oraz charakterystyczny element z dwóch prostopadłych linii, z których jedna skierowana jest ku środkowi monety. Do tej eburonńskiej emisji powrócimy jeszcze przy analizie statera ze Sławęcinka na Kujawach.

Poważne problemy interpretacyjne niosą znaleziska związane z celtyckim ośrodkiem menniczym niespodziewanie odkrytym niedawno nad Prosną w okolicy Kalisza. Niespotykane gdzie indziej, poza jednym egzemplarzem z Leśna na Pomorzu, monety zarejestrowano tam w znacznej liczbie (opublikowano 11 egzemplarzy)⁵⁰, na 3 stanowiskach archeologicznych. Typ kaliski nosi na rewersie proste wyobrażenie, złożone z 2 łuków o niewielkiej krzywiznie, ustawionych do siebie wybrzuszeniami. W zagięciach tych łuków umieszczono po 3 odchodzące od nich i dochodzące do brzegów monety dość grube kreski, a między łukami dość wydatną kulkę, do której na lżejszych egzemplarzach dochodzi lub którą przecina wzdłuż osi monety cienka kreska. Kulka nie jest usytuowana centrycznie, lecz w około $\frac{1}{4}$ osi wyobrażenia, a łuki w tej części oddalają się od siebie. Na kilku, zwłaszcza cięższych egzemplarzach (nr 3, 4, 11, 13, 15)⁵¹ kulka występuje nie na osi, a lekko obok, zbliżając się niekiedy dość wyraźnie (nr 4, 11, 15) do jednego z łuków. To jedyne, niewielkie zachwianie symetrii wyobrażenia może mieć naszym zdaniem pewne znaczenie przy jego interpretacji.

Autorzy opracowania tych monet stwierdzają, że pochodzenie kompozycji na ich rewersie nie budzi wątpliwości i że jest to kolejny, najmłodszy etap rozwoju motywu trójkąta promienistego, w opisywanej formie wywodzący się z 1/8 staterów typowych dla mennictwa Bojów z ostatniej (D) fazy jego rozwoju. Od pierwowzoru typ kaliski różni obecność dodatkowego żeberka w każdym z łuków i kulka między łukami oraz brak niewielkiego „łuczku” na krawędzi monety, na zakończeniu jej osi. Owa kulka umieszczona między łukami nie znajduje analogii w mennictwie Bojów⁵².

⁴⁸ S. Scheers 1983, s. 81-83, 439-443, pl. IX:254-255.

⁴⁹ J. Heinrichs 1999, s. 281-284, Abb. 1.

⁵⁰ A. Mikołajczyk, K. Walenta 1993, s. 27-31; M. Rudnicki, S. Miłek, L. Ziąbka, A. Kędzierski 2009, s. 103-145.

⁵¹ M. Rudnicki, S. Miłek, L. Ziąbka, A. Kędzierski 2009, tab. 1.

⁵² ibidem, s. 112. Autorzy, podobnie jak A. Mikołajczyk i K. Walenta (1993, s. 29-30), widzą ją jedynie na unikatowej, zaliczonej do mennictwa bojskiego (A. Vallašek, E. Kolníková 1990, s. 232-234) monecie, znalezionej przy ulicy Kapitułskiej 17 w Bratysławie. Rysunek monety

Choć ze wskazanymi podobieństwami między tą konkretną emisją bojską, a rewersem ósmych części statera typu kaliskiego wypada się zgodzić, to jednak problem pochodzenia wyobrażenia jakie się na obu z nich znajduje, wydaje się być dużo bardziej złożony. Poświęcić mu należy baczniejszą uwagę, być może osobne studia, odegrało bowiem szczególną rolę w tworzeniu się ikonografii większości monet celtyckich wiązanych z ziemiami polskimi.

Należy pamiętać, że mennictwo złote Bojów kończy się zasadniczo wraz z okresem C według K. Castelina, przy dominacji nowych, srebrnych emisji w okresie bratysławskim (D). Znamy obecnie jedynie kilka egzemplarzy 1/8 staterów bojskich z okresu menniczego D, w tym 3 ze znaleziska gromadnego (Deutsch-Jahrndorf), 1 z terenu Węgier i 1 o nieodnotowanym miejscu znalezienia⁵³; żaden nie wystąpił na zasiedlonych wcześniej przez Bojów terytoriach Czech i Moraw. Podkreślmy, że ikonografia tego najmniejszego wówczas złotego nominału, charakterystycznego zresztą wyłącznie dla metrologii bojskiej, w przeciwieństwie do staterów i najbardziej w tej sferze konserwatywnych trzecich części staterów, odbiega zasadniczo od wcześniejszych (datowanych na fazę C) jednostek tej wielkości. Różnice są tak duże, że problem włączenia tej emisji do mennictwa bojskiego rozstrzyga w zasadzie przede wszystkim napis BIAT na awersie jednej z jej odmian⁵⁴. Bardzo charakterystyczny, masywny, zamknięty trójkąt, najeżony z dwóch stron kolcami (promieniami, dość grubymi liniami), a przy trzeciej ścianie zaopatrzony w rząd lub dwa rzędy kulek (trójkąt promienisty), zastąpiony zostaje przez kompozycję trójszrefową, z centralną, otwartą z dwóch stron, lejkową (znacznie szerszą przy jednym z otwartych końców) figurą, którą ograniczają ustawione przy brzegach monety, skierowane ku sobie wypukłą stroną dwa łuki, od których odchodzą ku obrzeżom po dwa promienie. Tylko owe promienie i ich układ mogą wyznaczać jakiś obszar zbieżności z wyobrażeniem trójkąta promienistego z fazy C mennictwa Bojów. Istotnym novum w kompozycji wszystkich

w pracy Vallaška i Kolníkovéj jest bardzo schematyczny, jednak zdjęcie tej monety zamieszczone w publikacji Mikołajczyka i Walenty wskazuje, iż wyobrażenie na niej nie jest związane z mennictwem Bojów, a Windelików – prawdopodobnie tzw. Igeltypus (por. B. Overbeck 1996, s. 25, Abb. 15:2) lub jego naśladownictwo; potwierdzają to jej parametry metrologiczne (0,38 g łożyska srebra).

⁵³ R. Paulsen 1933, s. 77, Taf. 29:706-710; A. Vallašek, E. Kolníková 1990, s. 232-233.

⁵⁴ A. Vallašek, E. Kolníková 1990, s. 232.

ósmych części statera z fazy D jest niewielkie, półokrągłe wklęsnięcie („łuczek”) przylegające do obrzeża monety na jej osi, w najszerszym miejscu centralnej strefy. Jak można sądzić na podstawie nienajlepszej niestety jakości zdjęć w pracy Paulsena, na egzemplarzach pozbawionych na awersie napisu BIAT⁵⁵, wklęsnięcie to otacza znacznie od niego większe, także półokrągłe zgrubienie.

Chcemy zwrócić uwagę na pewne podobieństwa opisywanego, niezwykle schematycznego wyobrażenia, do stylistyki awersów innego jeszcze, bardzo charakterystycznego typu monet, wybijanego w dolinie rzeki Maruszy w Transylwanii. Monety te, naśladujące tetradrachmę Filipa II Macedońskiego (359-336), K. Pink zaliczył do wschodnioceltyckiego typu Bratkranzavers⁵⁶, badacze rumuńscy zaś za C. Predą do geto-dackiego typu Toc-Cherelus⁵⁷, nazwanego tak od dwóch miejsc znalezienia skarbów zawierających te emisje. Nie wnikamy w tym miejscu w argumentację dotyczącą atrybucji tych zabytków, pochodzących z obszaru o silnych wpływach kulturowych zarówno celtyckich, jak i geto-dackich, wspomnimy jedynie, iż datowane są one na lata 150 – 70 p. Ch., a zanik ich emisji związany jest z działaniami Burebisty zmierzającymi do stworzenia własnego mennictwa opartego o system rzymski⁵⁸. Znajdujemy na opisywanej 1/8 statera, łączonej z fazą D mennictwa Bojów, zarówno zbliżony, w większej części trójstrefowy układ kompozycji, zgrubienie oddające małą, silnie zbarbaryzowaną głowę Heraklesa⁵⁹ z charakterystycznym, półokrągłym wklęsnięciem na obrzeżu, wyobrażającym łuk między nosem a brodą, jak i obramienie z łukowatych linii, z których prawe, przedstawiające skrajnie schematyzowaną skórę lwa wokół przedstawionej głowy, ma dwie równoległe linie odchodzące od łuku do brzegu monety. Taki kierunek inspiracji jest możliwy wobec znanych działań wojennych Burebisty przeciw Bojom i związanym z nimi ruchem plemion celtyckich⁶⁰.

W duchu tej interpretacji można też spojrzeć na niewielkie, ale znaczące różnice między rewersami 1/8 staterów bratysławskich i typu kaliskiego.

⁵⁵ R. Paulsen 1933, Taf. 29:706-708.

⁵⁶ K. Pink 1939, s. 73-74, Taf. XIV:269-274.

⁵⁷ C. Preda 1973, s. 307-311. Krótkie podsumowanie poglądów na ten temat por. I. Florkiewicz 2009, s. 101-102 i 110-111.

⁵⁸ L. Morawiecki 1986, s. 87.

⁵⁹ Lub Zeusa według D. F. Allena 1980.

⁶⁰ L. Morawiecki 1986, s. 88.

Podstawowa między nimi różnica, to zastąpienie wklęsnięcia na obrzeżu kulką, usytuowaną dokładnie w miejscu, gdzie w obrębie małej głowy Heraklesa na tetradrachmach znajduje się oko.

Do powyższych uwag dodać możemy jeszcze informacje o niezwykle interesującym zabytku, pośrednio związanym z mennictwem celtyckim, który zarejestrowaliśmy podczas badań na stanowisku Gąski 18. Jest to okrągła, brązowa zawieszka (nr inw. 7309), o średnicy ok. 19 mm, grubości 3 mm i wadze 8,05 g, z 3 uszkami – jednym u góry i dwoma po bokach (ryc. 8). Szerokie, gładkie uszka są niezdobione, obrzeże natomiast pokrywają krótkie, ukośne, głębokie kreski. Centralną, mocno wypukłą (wystającą 4,5 mm powyżej powierzchni zawieszki; odwrotna strona jest wklęsła, z odciskiem tkaniny, co wskazuje na zastosowanie techniki odlewu na wosk tracony) partię zawieszki zajmuje rozbudowane, silnie stylizowane wyobrażenie o średnicy 14 mm, którego zrozumienie jest możliwe jedynie poprzez porównanie z awerssem wspomnianego wyżej typu monet wybijanych w dolinie rzeki Maruszy w Transylwanii. Monety tego typu wykonywane były ze stopu o niezbyt dużej zawartości srebra i miały kształt miseczkowaty – „scypate”. Właśnie na silnie wypukłej stronie naszej zawieszki znajduje się, znacznie mniejsze niż na tetradrachmach, wyobrażenie silnie zbarbaryzowanej głowy Heraklesa w prawo, z wieniec z lwiej skóry. Obrazowanie głowy pokrywają gęściej niż na oryginale równoległe linie, jego zakończenie lwiej skóry ma formę półkolistą, mniej zgeometryzowaną niż na monetach, dodano w nim również dwa wyraźne zygzyki. W obrębie głowy Heraklesa dwie poziome kreski wyobrażające na monecie usta zostały umieszczone pionowo i przekształciły się w coś przypominającego raczej zęby. O ile identyfikacja tego bardzo charakterystycznego przedstawienia raczej nie powinna budzić kontrowersji, to szczegóły jego wykonania na zawieszce różnią się od awersu monety na tyle, iż można zakładać znaczną różnicę w chronologii i miejscu powstania oryginału i dużo silniej jeszcze przekształconego wyobrażenia na jej naśladownictwie. Jednocześnie wykonawca naśladownictwa musiał zdawać sobie sprawę ze znaczenia poszczególnych elementów przedstawienia, wprowadzone przezeń zmiany mają bowiem sensowny charakter.

Odkryte obecnie na Kujawach 2 statery – z Gąsek i z Kruszy Zamkowej oraz wspomniane już dawne znalezisko ze Sławęcinka – mają wiele cech wspólnych i bez wątpienia należą do bliskich sobie dwóch typów monet.

Jedyny egzemplarz jednego z tych typów zarejestrowany poza Kujawami pochodzi z Modlniczki w Małopolsce⁶¹.

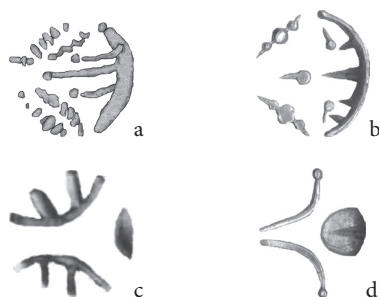
Analizę ikonografii tych emisji zaczniemy od statera z Gąsek, monety o formie wklęsło-wypukłej, średnicy 15-16 mm, grubości krążka 5 mm i wadze 5,48 g, wykonanego ze stopu zawierającego około 67,75% złota, ok. 30,2% srebra i 1,5% miedzi. Na jego bardzo słabo czytelnym awersie znajduje się przedstawienie złożone przypuszczalnie z 2 pasów zbiegających się pod kątem ostrym, zamykane trzecim, węższym pasem. Z uwagi na niewyraźny obraz, a więc i niepewność jego odczytu nie jest możliwa wiarygodna identyfikacja tego wyobrażenia. Starannie natomiast wykonany i wybity rewers mieści symetryczną, skomplikowaną kompozycję, złożoną z wąskiego łuku przy części obrzeża monety, z którego wychodzą wyraźne kliny, dalej z dwóch przeciwstawnych łuków skierowanych wygięciami do jej środka, w zakłębieniach których znajdują się układy złożone z kilku kulek oraz z głębokiego, półokrągłego incusum. Wydatny, centralny klin biegnie wewnątrz incusum przez całą niemal jego długość, boczne, o połowę krótsze, umieszczono na zewnątrz incusum, przy jego brzegach. Ostrza klinów zwrócone są w kierunku trzech kulek zakończonych krótszymi klinami (ryc. 9).

Wyobrażenie na rewersie statera z Gąsek zarówno poprzez użyte do jego wykonania elementy, jak i charakter kompozycji bardzo wyraźnie nawiązuje do opisywanego wcześniej statera z Masłowa na Śląsku⁶² – do tego stopnia, iż możemy na staterze z Gąsek wydzielić całą „masłowską” kompozycję (ryc. 5) – wąski łuk przy obrzeżu z wychodzącymi z niego klinami i kulkami na ich przedłużeniu oraz zbiegające się pod kątem ostrym pasy, w Gąskach złożone z linii z „nawleczonymi” kulkami. Po takim wydzieleniu (redukcji) pozostaje jednak jeszcze układ innych elementów – dwa przeciwstawne łuki skierowane wygięciami do środka monety oraz półokrągłe zagłębienie na osi, w miejscu gdzie łuki najbardziej się od siebie oddalają. Otrzymujemy zatem kolejną wspominaną już w opracowaniu kompozycję, charakterystyczną dla 1/8 staterów z rejonu Bratysławy, ale obecną także w wyobrażeniach na 1/8 staterów typu kaliskiego i z Małopolski (typ dziób okrętu). Rewers statera z Gąsek jest bardzo umiejętnym

⁶¹ M. Byrska-Fudali, M. M. Przybyła, M. Rudnicki 2009, s. 273-295.

⁶² ibidem, s. 295 – autorzy uznają pewne elementy wyobrażeń z Masłowa za podobne do występujących na staterze z Modlniczki, wskazując na obecność na nich identycznego kształtu wąskiego „półksiężycza” i kropek ze spiczastymi wystęgami.

złożeniem dwóch nieco przetworzonych, lecz niemal kompletnych kompozycji spotykanych na rzadkich monetach celtyckich odkrytych w Masłowie na Śląsku (pochodzenia gallo-belgijskiego) i z południowo-zachodniej Słowacji (bojskich, o wpływach wschodnioceltyckich); poprzez tę ostatnią kompozycję wykazuje też związki z monetami bitymi w rejonie Kalisza i w Małopolsce. Z 1/8 staterów małopolskich typu „dziób okrętu” łączy znalezisko z Gąsek jeszcze wyraźnie sierpowaty kształt opisywanych wyżej przeciwstawnych łuków. Drugi ze staterów tego typu, znacznie młodszy, bo ważący jedynie 4,44 g i zawierający 28,12% złota⁶³ odkryto w Modlniczce, w Małopolsce; moneta ta pozbawiona jest już jakichkolwiek wyobrażeń na awersie, wyobrażenia rewersu są zaś niezbyt starannie wykonane i nieco schematyzowane w stosunku do statera z Gąsek.

Ryc. 5. Rozdzielenie wyobrażeń tworzących kompozycję rewersu statera z Gąsek, gm. Gniewkowo: a – rewers statera z Masłowa, b – nawiązania do wyobrażenia z Masłowa na rewersie statera z Gąsek, c – rewers 1/8 statera typu bratysławskiego (Paulsen nr 706-710), d – nawiązania do rewersu 1/8 statera typu bratysławskiego na rewersie statera z Gąsek.

Złoty stater muszlowy ze Sławęcinka, gm. Inowrocław (ryc. 6), o wadze 6,23 g⁶⁴, znaleziono w 1881 r.; przechowywany jest w zbiorach Staatliche Münzkabinet w Berlinie. Drugi stater tego typu, o wadze 3,57 g, średnicy 15 -16 mm, grubości krążka 3,5 mm i zawartości złota w granicach ok. 14,5%, 66,05% srebra i 7,35% miedzi odkryliśmy na stanowisku Krusza Zamkowa 3 (ryc. 10). Pochodzenie monety ze Sławęcinka próbowano już

⁶³ ibidem, s. 278, 281.

⁶⁴ R. Paulsen 1933, s. 148, Taf. 19:404; Z. Zakrzewski 1925-1927, s. 217 opisuje błędnie to znalezisko jako 1/3 statara.

kilkakrotnie w literaturze wyjaśnić. R. Forrer uważał tę monetę za wyrób celto-germański⁶⁵, R. Paulsen za naśladownictwo monet Bojów⁶⁶, K. Pink z uwagi na niską wagę za wytwór mennictwa Kotynów z północnych Węgier nad Dunajem i z południowej Słowacji⁶⁷, K. Castelin wreszcie za przejaw rodzimego mennictwa z terenów między Odrą a Wisłą⁶⁸.

Ryc. 6. Stater ze Sławęcinka, gm. Inowrocław, odkryty w 1881 r. (Paulsen nr 404).

Na jej awersie znajduje się bardzo czytelne wyobrażenie o układzie kompozycji jak na saterze z Masłowa, z pojedynczym centralnym elementem i dookołnym „wieńcem”. Tu jednak centralnym – w najbardziej wypukłej części monety – motywem jest prostokątne, płytkie zagłębienie, wokół którego rozmieszczono kółko, w równych odstępach, powtarzalne, elementy. Są to niepołączone z centralnym zagłębieniem 3 pałaki, z których każdy zakończony jest pojedynczą kulką. Trójramienny, wirujący (w tym przypadku w lewo) motyw, to triskeles, znany z ikonografii wielu monet starożytnych. Bywał przedstawiany na wiele sposobów, zwrócić jednak należy uwagę na specyficzny kształt wąskich pałaków zakończonych kulką, a przede wszystkim na brak połączenia ramion triskelesa z centralnym elementem wyobrażenia. Takie ujęcie na monetach celtyckich jest charakterystyczne dla wyjątkowej emisji, wspomnianych już przy analizie statera z Masłowa, Eburonów (Scheers 31)⁶⁹, znanej ze znalezisk pojedynczych monet, ich skupisk jak i skarbów (Fraire-2, Maastricht)⁷⁰, a wybitej w 54/53 r. p. Ch. i związanej z powstaniem przeciw Cezarowi pod wodzą Ambiorixa. Wyobrażenie to nie było wcześniej wykorzystywane w mennictwie tego celtyckiego plemienia, zaadaptowano je, jak się przypuszcza⁷¹,

⁶⁵ R. Forrer 1908, s. 347.

⁶⁶ R. Paulsen 1933, s. 122.

⁶⁷ K. Pink 1936, s. 37.

⁶⁸ K. Castelin 1976, s. 271.

⁶⁹ por. przyp. 48.

⁷⁰ J. Heinrichs 1999, s. 292; Maastricht – www.archeonet.be/?p=4289.

⁷¹ S. Scheers 1983, s. 83; J. Heinrichs 1999, s. 282-283.

na potrzeby kampanii przeciwko Rzymianom, jako znak mający łączyć plemiona celtyckie i germańskie, które także miały brać udział w walkach z Cezarem. Charakterystyczne statery z triskelesem wywodzą się z mennictwa Windelików, występują następnie u Ubii⁷². Dość wąskie w stosunku do pierwowzorów, zakończone kulką ramiona triskelesa na wspomnianej emisji Eburonów (ryc. 7a), nie mają wyraźnego połączenia ze znajdującym się w centrum przedstawieniem w formie małego okręgu z kulką w środku. Na staterze ze Sławęcinka ten centralny element zastąpiono, znany z awersów niektórych serii bojskich staterów muszlowych⁷³, prostokątnym, płytkim zagłębieniem (ryc. 7b).

Ryc. 7. Triskeles (a) na awersie statera Eburonów (Scheers 31)
i na awersie statera ze Sławęcinka (b).

Wyobrażenia na rewersach staterów z Gąsek i z Modlniczki oraz ze Sławęcinka i z Kruszy Zamkowej mają szereg wspólnych cech i należą bez wątpienia do bliskich sobie dwóch typów monet. Kompozycja widoczna na typie staterów ze Sławęcinka i z Kruszy Zamkowej różni się formalnie od tych pierwszych przede wszystkim tym, że wąski łuk przy obrzeżu monety dochodzi do dalszych, a nie jak w Gąskach i Modlniczce, do bliższych końców łuków wygiętych ku środkowi monety. Dokonując podobnego jak w przypadku statera z Gąsek rozbioru wyobrażeń rewersów staterów, ze Sławęcinka (ryc. 6) i z Kruszy Zamkowej (ryc. 10) wydzieliliśmy tym razem najpierw opisywany już układ łuków skierowanych wybrzuszeniami ku środkowi monety i towarzyszące im incusum. Także w tym przypadku pozostały układ nawiązuje do kompozycji rewersu statera z Masłowa. Wspominaliśmy już o kształcie „oka” z Masłowa, w którym z łuku na obrzeżu wychodzą trzy poziome, zakończone kulkami, równoległe linie, z których centralna jest dwa razy dłuższa od bocznych. Na monecie z Gąsek ten układ oddany jest za pomocą bardzo wąskich klinów wkompono-

⁷² J. Heinrichs 1999, s. 283, przyp. 28.

⁷³ K. Castelin 1976, s. 270-271.

wanych w incusum. Centralny klin biegnie wewnątrz incusum, na środku, przez całą niemal jego długość, boczne, o połowę krótsze, umieszczono na zewnątrz incusum, przy jego górnym i dolnym brzegu. Na staterach ze Sławęcinka i Kruszy Zamkowej z opisanego układu pozostał już tylko wyraźny, centralny klin wewnątrz incusum oraz układ 3 kulek (bez wychodzących z nich dodatkowych klinów). Wspomnieć trzeba jeszcze o jednym elemencie niewystępującym na monetach z Masłowa i z Gąsek, bardzo wyraźnie za to nawiązującym do wyjściowych dla nich staterów trewerskich – to perełkowa linia biegnąca na osi symetrii wyobrażenia i będąca częścią przedstawienia „oka”. Jego obramienie tworzą jak na staterze z Gąsek kulki (w tym przypadku 4) nawleczone na prostą linię, co jest szczególnie widoczne na egzemplarzu z Kruszy Zamkowej.

Trzecią z odkrytych przez nas monet jest 1/8 statera z Kruszy Zamkowej stan. 3 (ryc. 11), ważąca 0,68 g, o średnicy 10,5 – 11,5 mm i grubości 2,5 mm, wybita ze stopu zawierającego w przybliżeniu 70,75% złota, 26,2% srebra i 1,7% miedzi. Awers tej monety, podobnie jak na większości emisji celtyckich z ziem polskich jest w dużym stopniu nieczytelny. Na sferycznej powierzchni występują 2 wyraźne, różnych rozmiarów wypukłości, oddzielone od siebie nieciągłą, łukowatą, wypukłą linią i równoległym do niej, lekkim zagłębieniem. Wzdłuż obrzeża monety widoczny jest układ 6–7 w różnym stopniu czytelnych, niepowtarzających się, niewielkich znaków, być może naśladujących litery. Na rewersie znajduje się symetryczne wyobrażenie, mieszczące w części centralnej 2 wąskie łuki skierowane do siebie wygięciami, ustawione blisko siebie⁷⁴; koniec jednego z łuków delikatnie rozwidlony, pozostałe zakończenia ostre. Od strony wklęsłej przy każdym z łuków umieszczono biegnący równolegle kolejny, nieco krótszy łuk, a w nim układ 6 kulek – 4 równoległe do łuków i 2 bliżej obrzeża monety. Kompozycję uzupełniają 2 elementy w kształcie kątów ostrych z kulkami na każdym zakończeniu, ustawione do siebie wierzchołkami, naprzeciwległe, w polach pomiędzy zakończeniami centralnych łuków. Łuki nie są regularne, lecz podobnie jak na staterze z Gąsek, a także na 1/8 statera typu „dziób okrętu” – sierpowate. Zwraca uwagę nie tylko podobieństwo kształtu łuków między monetą z Kruszy Zamkowej, a ostatnią ze wspomnianych emisji. Należy zwrócić uwagę także na nieco niecentryczny sposób wybicia

⁷⁴ Na skutek zużycia stempla centralne łuki, a także kulki w zagięciach zewnętrznych łuków w części zlewają się ze sobą.

1/8 statera z Kruszy Zamkowej, z pozostawieniem niewielkiego, gładkiego występu na osi monety, co może być nawiązaniem do nietypowego kształtu małopolskich frakcji statera⁷⁵. Zasadnicze podobieństwa dotyczą jednak przedstawień na obu typach monet. Jak na innych emisjach odkrytych na Kujawach, kompozycja rewersu 1/8 statera z Kruszy Zamkowej jest złożeniem wyobrażeń – w tym przypadku zwielokrotnieniem tego samego, już złożonego przedstawienia⁷⁶. Kształt małopolskiego „dziobu okrętu” możemy tu wydzielić dwukrotnie, obracając monetę o 180°. To podwojenie spowodowało, iż otrzymano nową kompozycję, w części nakładającą się na siebie, w przeciwieństwie do wyjściowej, symetryczną.

Istotną rolę w badaniach nad mennictwem celtyckim odgrywa analiza jego szeroko rozumianej metrologii. Dla monet odkrytych na Kujawach przeprowadzono także analizy składu pierwiastkowego stopu, z którego zostały wykonane. Analizę spektrometrem XRF (miniPAL) wykonał prof. Jerzy Langer z Pracowni Fizykochemii Materiałów i Nanotechnologii Wydziału Chemii UAM w Poznaniu (tab. 1).

Zdajemy sobie sprawę z trudności jakie niosą nieinwazyjne badania składu niejednorodnych stopów metali, wykonywane różnymi metodami⁷⁷. Uzyskane wyniki traktujemy zatem jako wstępne i orientacyjne, uśredniając jednocześnie (średnia arytmetyczna) rezultaty pomiarów dla awersów i rewersów poszczególnych monet; analizę przeprowadzono po konserwacji monet.

Opisywane monety, choć pochodzące z obszaru bliskiego wcześniejszemu osadnictwu celtyckich Bojów i noszące w widocznym stopniu pewne cechy ich mennictwa, nie mieszczą się pod względem wagi i składu stopu menniczego w żadnych standardach charakterystycznych dla tego systemu. W schemacie podziału złotych monet bojskich na okresy A – D, opartym przez K. Castelina przede wszystkim na liniowym spadku ich wag, związanym ze zmniejszaniem się ilości złota w stopie⁷⁸, okres D, związany już z przeniesieniem mennictwa w rejon Bratysławy na Słowacji i kończący produkcję menniczą tego plemienia, zamykają statery o wadze na poziomie 6,5/6,4 g. Monety o niższych wagach zostały włączone do tego systemu przez K. Castelina w sposób arbitralny. Nie można zatem nie postawić py-

⁷⁵ P. Adamkiewicz 2000, s. 56, moneta ma kształt głębokiej miseczki z „daszkiem”.

⁷⁶ por. wcześniejsze uwagi dotyczące 1/8 staterów typu „dziób okrętu”.

⁷⁷ np. M. Rudnicki 2004, s. 393-398.

⁷⁸ K. Catelin 1965, s. 10-39.

Tabela 1. Wyniki analizy składu pierwiastkowego (%) stopu monet celtyckich z Kujaw

Rodzaj monety/Stnowisko	Au	Ag	Cu	Fe	Zn	Ca	Si	Cl
1/8 statara z Kruszy Zamkowej nr inw. KZ3/1294 – awers	72,1	25,8	1,8	0,3	-	-	-	-
1/8 statara z Kruszy Zamkowej nr inw. KZ3/1294 – rewers	69,4	26,6	1,6	0,5	-	1,7	-	-
stater z Gąsek 18 nr inw. 7014 – awers	69,5	28,4	1,6	0,4	-	-	-	-
stater z Gąsek 18 nr inw. 7014 – rewers	66,0	32,0	1,4	0,2	-	0,2	-	-
stater z Kruszy Zamkowej nr inw. KZ3/1295 – awers	16,0	68,9	7,7	0,5	0,8	0,5	-	6,0
stater z Kruszy Zamkowej nr inw. KZ3/1295 – rewers	13,0	63,2	7,0	1,5	0,8	2,1	5,0	7,0

tania, czy mennictwo celtyckie związane z ziemiami polskimi, pochodzące z kilku co najmniej warsztatów, zróżnicowane typologicznie i stylistycznie, lecz wykazujące wiele wspólnych, wyróżniających je cech jest (tylko?) jak dotąd sądzono naśladownictwem produkcji menniczej Bojów, czy też to zupełnie nowa jakość (jakości?), wymagająca zgoła innych odniesień, w tym również dotyczących cech metrologicznych (wag i składu stopów menniczych).

Porównując dostępne w literaturze dane o wagach analizowanych tu typów monet z ziem polskich z dużo mniej licznymi i o różnym stopniu szczegółowości informacjami o zawartości w nich złota, zauważyć można pewne niezgodności w skorelowanych generalnie trendach spadkowych wag egzemplarzy poszczególnych typów monet i jakości ich stopu.

Jeśli uwzględnimy jedynie wagi monet, otrzymamy obraz zmienności z dwoma generalnymi członami, z których pierwszy mieści mennictwo łącznie z obszarem Małopolski (statery typu krakowskiego i 1/8 statara typu „dziób okrętu”), drugi pozostałe typy monet odkryte pod Kaliszem, na Kujawach i na Śląsku. Pierwsza grupa to statery o odnotowanej zmienności wagowej od ok. 7,4 do 5,6 g i frakcje dla których statery obrachunkowe mieszczą się pomiędzy 6,8 a 6,3 g. Druga obejmuje monety o wadze

statera (lub statera obrachunkowego) poniżej ok. 6,25 g (6,23 g stater ze Sławęcinka), z najbliższym egzemplarzem o wadze zaledwie 3,57 g. Gdyby odnieść te wartości do podziału okresów mennictwa bojskiego należałoby, jak uczynił to konsekwentnie K. Castelin, wiązać powstanie typu krakowskiego z fazą C⁷⁹; podobnie próbował datować powstanie frakcji typu „dziób okrętu” M. Rudnicki w pierwszej publikacji znaleziska z Pełczysk⁸⁰. Przesunięcie datowania tych staterów do fazy D przez Z. Woźniaka wynikało z innych niż metrologiczne argumentów⁸¹. Monety grupy drugiej, jak już wcześniej wspomniano, mieszczą się grubo poniżej dolnego progu w schemacie K. Castelina.

Odmienne obserwacje niesie dodanie tu informacji o składzie stopu menniczego. Przede wszystkim zaczynający się od najwyższych wartości wagowych krakowski typ staterów pogrupował K. Castelin na monety złote (1 egz.), z błędnego złota (2 egz.) i wreszcie srebrne (2 egz.). Ten typ przechodził zatem, jak inne znane z ziem polskich, cały cykl zmienności w kierunku monet nominalnie już tylko złotych, jednak jego monety z „błędnego złota” (7,42 i 5,92 g) i „srebrne” (6,0 i 5,63 g) mają wagi zdecydowanie wyższe, niż srebrnej barwy monety innych typów (np. Modlniczka 4,44 g, Krusza Zamkowa 3,57 g). Kolejne anomalie na analizowanym wykresie wykazują wagi staterów obrachunkowych frakcji monet typu „dziób okrętu” oraz z Kruszy Zamkowej i statera z Gąsek w porównaniu z ich w dużej części zbliżonym składem stopu. Moneta z Pełczysk o wadze statera obrachunkowego 6,72 g ma nieco jedynie wyższą zawartość złota (ok. 70–75%) niż znalezisko z Kruszy Zamkowej, dla którego stater obrachunkowy waży tylko 5,44 g. To ostatnie zaś ma nieco wyższą zawartość złota niż moneta z Sieradza (SO 6,24 g) i z Modlniczki (SO 6,18 g). Stater z Gąsek (5,48 g) podobnie jak opisywane wyżej monety ma prawie 68% złota.

Uwagi te nie są dość precyzyjne. Nie dysponujemy bowiem wynikami analiz składu chemicznego monet typu krakowskiego, a jedynie dość subiektywnymi opisami ich barwy, mającymi oddawać z grubsza obecność srebra w stopie z którego zostały wybite. Wyniki najczęściej nieinwazyjnych analiz wykonanych różnymi metodami i za pomocą różnego typu sprzętu w odniesieniu do niejednorodnego stopu późnych monet celtyckich także

⁷⁹ K. Castelin 1976, s. 260-268.

⁸⁰ M. Rudnicki 2004, s. 402.

⁸¹ Z. Woźniak 1986, s. 74-75.

należy, jak już wspominaliśmy, uważać jedynie za przybliżone⁸². Przeprowadzona analiza wskazuje jednak na możliwość współwystępowania, a nie wynikającego z różnic wagowych chronologicznego następstwa monet małopolskich i pozostałych typów monet, które uznajemy za wybite na terenie Polski. W każdym razie zakładać można istnienie dwóch trendów zmienności cech metrologicznych dla wspomnianych grup monet celtyckich.

Jeśli istnieje problem ze skorelowaniem metrologii monet małopolskich (staterów i 1/8 staterów) z systemem mennictwa bojskiego sięgnąć należy do odpowiednich danych o emisji, która naszym zdaniem dostarczyła dla nich wzorca ikonograficznego. Statery typu Freiburg mają średnią wagę w granicach 7,4 g przy zawartości złota 80-90%.

Takie funkcjonowanie obok siebie dwóch systemów metrologicznych byłoby możliwe, gdyby monety małopolskie przy wyższej wadze, miały niższą niż pozostałe zawartość złota lub jeśli, jak zauważają badacze mennictwa Celtów w północnej Galii, ostatnie nominalnie złote ich emisje nie pełniły już przede wszystkim funkcji monetarnych⁸³. Jednym z argumentów było liczne występowanie monet z tego okresu w obrębie sanktuariów celtyckich.

Monety z Kujaw odkryte zostały na stanowiskach, na których zarejestrowano celtyckie sanktuaria (osadowe i sepulkralne). Jedyna informacja o kontekście archeologicznym (stratygrafii horyzontalnej) znalezisk z Jankowa Drugiego koło Kalisza, to wzmianka, iż między skrajnymi monetami odległość wynosiła ok. 200 m⁸⁴, a więc nie był to rozproszony depozyt. Nie znamy natomiast, mimo badań prowadzonych na stanowisku kilkakrotnie przez różnych badaczy obiektów archeologicznych datowanych na późny podokres lateński, wspomina się jedynie o nielicznych fragmentach ceramiki, które mogą być tak datowane⁸⁵. Nie wydaje się zatem, by to wielokulturowe stanowisko było w okresie późnolateńskim osadą.

Możliwość funkcjonowania jakiegoś warsztatu (warsztatów) bijącego monety celtyckie na ziemiach polskich lub na obszarze między Odrą a Wisłą zakładana była od dawna⁸⁶. Istotnym uzupełnieniem dla tej hipotezy

⁸² por. przypis 76.

⁸³ J. Wielowiejski 1981, s. 193; M. Nick 2006, s. 111-112; N. Roymans, J. Aarts 2009, przypisy 8, 11.

⁸⁴ S. Milek., L. Ziábka 2009, s. 27, przyp. 12.

⁸⁵ M. Rudnicki, S. Milek., L. Ziábka., A. Kędzierski 2009, s. 103-104.

⁸⁶ Z. Woźniak 1967, s. 207 n.; K. Castelin 1957, s. 97 n.; 1966, s. 168; 1976, s. 262-265.

stało się odkrycie na kilku małopolskich stanowiskach celtyckich form odlewniczych⁸⁷, służących do wykonania krążków menniczych. Dopiero jednak odkrycia z terenu Polski z ostatnich kilku lat oraz ich publikacje pozwoliły na uzupełnienie zestawu typów monet celtyckich o wybijane prawdopodobnie na terenie Małopolski frakcje – 1/8 statera oraz na wydzielenie 1/8 statera typu kaliskiego, wraz z uzasadnioną hipotezą o kolejnym celtyckim warsztacie menniczym, tym razem usytuowanym nieoczekiwanie dużo dalej na północ, w dolinie Prosnys⁸⁸. Wyróżniono zatem 3 typy monet o niewielkiej zmienności stylistycznej, reprezentowane przez egzemplarze znacznie różniące się w obrębie typu wagą i składem procentowym stopu, a więc z założenia wybijane w dłuższym czasie. Określić je można jako typy stabilne:

- 1) statery typu krakowskiego
- 2) 1/8 statera typu „dziób okrętu” (typ Pełczyska w dwóch odmianach)
- 3) 1/8 statera typu kaliskiego

Odkrycie na Kujawach staterów celtyckich, silnie powiązanych stylistycznie ze znanym już i łączonym z ziemiami polskimi znaleziskiem z kujawskiego Sławęcinka oraz publikacja statera z Modlniczki w Małopolsce, pozwala dodać do tej listy dwa kolejne takie typy:

- 4) statery typu Sławęcinek – 2 egzemplarze
- 5) statery typu Gąski – 2 egzemplarze

Pozostałe monety celtyckie o wadze statera (lub statera obrachunkowego) poniżej 7 g znalezione na terenie Polski należą do typów, które obecnie jeszcze należy określić jako incydentalne, bo znane jedynie z pojedynczych egzemplarzy. Do niedawna do tej drugiej grupy zaliczały się jednak wszystkie (poza typem krakowskim) odkryte u nas późne znaleziska monet celtyckich.

Dwa najbliższe sobie pod względem wyobrażeń bardzo charakterystycznych rewersów stabilne typy monet, znane są obecnie z 3 egzemplarzy pochodzących z 3 różnych stanowisk archeologicznych na Kujawach i 1 z okolic Krakowa (Modlniczka), przy czym statery kujawskie reprezentują ich najstarsze i najmłodszą odmianę. Taka dyspersja znalezisk, w połączeniu z odmiennością wyobrażeń i wag monet w stosunku do mennictwa małopolskiego, generalnie niewielkim rozprzestrzenieniem poszczegół-

⁸⁷ Z. Woźniak 1986, s. 70-74 (tam wcześniejsza literatura).

⁸⁸ M. Rudnicki, S. Miłek, L. Ziąbka, A. Kędzierski 2009, s. 116.

nych typów emisji z ziem polskich i wspomnianymi już danymi archeologicznymi dotyczącymi obecności Celtów na Kujawach, na obecnym etapie badań nie pozwala na wskazanie miejsca wybita staterów typów Sławęcinek i Gąski gdziekolwiek indziej, poza Kujawami.

Korzystając z dotychczasowego przyrostu źródeł z ziem polskich, można już podjąć próbę wstępnego zarysowania obrazu miejscowego, celtyckiego mennictwa i na jego tle mennictwa kujawskiego. Należy także, ze specyficznej perspektywy źródeł numizmatycznych, spojrzeć na problem pochodzenia i zróżnicowania społeczności celtyckich zamieszkujących niektóre regiony tych ziem.

Analiza monet pokazuje powiązania między różnymi emisjami monet celtyckich z ziem polskich, przy czym nie dotyczą one pojedynczych elementów, a całych wyobrażeń, które są ze sobą umiejętnie i precyzyjnie łączone, w sposób pozwalający identyfikować je w tych nowych kompozycjach. Owe podstawowe wyobrażenia pojawiły się przy tym najpierw na monetach spoza ziem polskich i są, mimo pewnego przetworzenia, na tyle charakterystyczne, że mogą być wiązane z konkretnymi celtyckimi plemionami. Pochodzą one z 4 kierunków: z obszaru bojskiego (południowo – zachodnia Słowacja), z terenu osadnictwa celto-dackiego (zwłaszcza z niewielkiego obszaru w dolinie rzeki Mureș w Rumunii), z rejonu gallo-belgijskiego (dzisiejszej południowo – wschodniej Belgii, Luksemburga i okolic Trewiru w zachodnich Niemczech) i wreszcie z obszaru helweckiego (z części Szwajcarii przy wschodnim skraju jeziora Neuchâtel).

Wbrew oczekiwaniom pewne problemy interpretacyjne stwarzają elementy „bojskie” występujące, w przeciwieństwie do pozostałych, na wszystkich omawianych tu monetach celtyckich z ziem polskich i będące bez wątpienia substratem tego synkretycznego mennictwa. Wszystkie je wybito z uwzględnieniem tradycji specyficznego, bojskiego systemu monetarnego, trudno już jednak mówić o nawiązaniach metrologicznych, gdyż waga i skład (zawartość złota) monet z ziem polskich, jak wspominaliśmy, nie mieszczą się w żadnych charakterystykach złotego mennictwa Bojów. Mennictwo złote Bojów w ostatniej, bratysławskiej fazie jego rozwoju w zasadzie zanika, ustępując miejsca licznym emisjom srebrnym. Na ziemiach polskich natomiast powstaje i rozwija się wyłącznie mennictwo złote, odwrotnie do tendencji widocznych na terenach zamieszkałych ówczesznie przez Bojów. Zwraca też uwagę, że jak dotąd odkrywane są głównie statery i ich ówczesne najmniejsze frakcje – 1/8 statera, śladowo występują

natomiast charakterystyczne dla wszystkich okresów bojskiego mennictwa jednostki reprezentujące 1/3 statera⁸⁹. Adaptacja bojskiego systemu monetarnego, aczkolwiek niewątpliwa, wydaje się być tu jednak w jakimś stopniu selektywna. Wreszcie istnieje problem ikonografii przejętej z monet bojskich. Stater i ich frakcje miały w ostatniej fazie swego rozwoju specyficzne wyobrażenia rewersów, charakterystyczne i odmienne dla każdego z nominałów. Na ziemiach polskich ta zasada zostaje złamana, dominuje tu bowiem przetwarzana na różne sposoby kompozycja z dwóch łuków skierowanych ku sobie wybrzuszeniami z różnymi elementami dodatkowymi (np. kulkami, kreskami, trzecim mniejszym łukiem na osi kompozycji) pochodząca z najmniejszej frakcji statera bojskiego z fazy D – z jego ósmej części. Występuje ono nie tylko na wszystkich 1/8 statera, ale również na pełnych staterach kujawskich i na 2 jak dotąd incydentalnych monetach o nominale 1/3 statera⁹⁰. Zastanawia rozpowszechnienie się tego właśnie wyobrażenia, tym bardziej że jak już pisaliśmy, odbiega ono zasadniczo od przedstawień znanych z wcześniejszych (datowanych na fazę C) jednostek tej wielkości. Naszym zdaniem istnieją związki między tą kompozycją, a jedną z emisji z doliny rzeki Maruszy w Transylwanii, z obszaru celto-dackiego. Ponieważ ten proces konsolidacji jakiejś grupy Bojów i migrantów z niewielkiego obszaru w Transylwanii rozpoczął się jak się wydaje już na obszarze Wielkich Bojów (1/8 statera typu bratysławskiego), nie wiemy czy rozpowszechnienie się na ziemiach polskich wspomnianego wyżej wyobrażenia należy wiązać z Bojami, czy z jakimś ludem z obszaru celto-dackiego. W materiałach archeologicznych z Małopolski rejestrowany jest udział ceramiki celto-dackiej w zespołach odkrytych na osadach kultury przeworskiej⁹¹. Odkryto także na północ od Karpat monety importowane z tego kręgu⁹². Nazwa Setidava, zanotowana przez Ptolemeusza na szlaku bursztynowym poniżej Askaukalis, odnoszona przez część badaczy do

⁸⁹ Monety ze Śląska (R. Paulsen 1933, s. 150, Taf. 23:489) i z Konina-Grójca (Money trend, 2011).

⁹⁰ Por. przyp. 89. Na monecie ze Śląska wkomponowano owe łuki wypełnione kulkami w otoczenie centralnego wyobrażenia. Bardziej złożony jest problem kompozycji 1/3 statera z Konina-Grójca, choć i tu w przetworzeniu centralnego motywu (dwa wąskie, rozsunięte, równoległe odcinki w miejsce obłych, niemal zlewających się ze sobą pałek na bojskich pierwowzorach, przeniesienie kulek na boki wyobrażenia) można się dopatrywać zamiaru oddania wzoru naprzemianległych łuków z kulkami na zewnątrz.

⁹¹ M. Rudnicki 2004, s. 401; P. Poleska 2005, s. 190 n.; M. Byrska-Fudali, M. M. Przybyła, M. Rudnicki 2009, s. 288.

⁹² A. Mikołajczyk 1984, s. 49 n.; I. Florkiewicz 2009, s. 101 n.

ziem polskich, niewątpliwie ma charakter geto-dacki⁹³. Nie należy zatem wykluczać możliwości pojawienia się wśród motywów stylistycznych na kolejnych odkrywanych złotych monetach z ziem polskich także innych motywów z obszaru Siedmiogrodu i zachodniej Rumunii. Tamtejsze społeczności nie należały do strefy mennictwa złotego, zatem identyfikacja związanych z nimi wyobrażeń na złotych monetach z ziem polskich może być, jak w przypadku 1/8 statera bratysławskiego, czy typu kaliskiego, szczególnie trudna.

Z południowo-wschodniej części obszaru gallo-belgijskiego pochodzą dwa typy monet, które wywarły bezpośredni wpływ na mennictwo celtyckie na ziemiach polskich. Pierwsza to stater Eburonów (Scheers 31), którego wyobrażenia awersu odnajdujemy na awersach statera kujawskiego ze Sławęcinka, statera z Masłowa na Śląsku i staterów typu krakowskiego. Ten przykład pokazuje najdobitniej, iż przyczyną pojawienia się na ziemiach polskich omawianych tu wyobrażeń monetarnych nie były wpływy kulturowe, mamy bowiem do czynienia z ostatnią znaną emisją Eburonów, związaną ściśle z wojnami galijskimi i datowaną na 54/53 r. p. Ch., a poprzedzającą fizyczną eksterminację całego niemal tego plemienia (G. J. Cezar, *Wojna galijska* VI:34, 35, 43) i ucieczkę gdzieś za Ren, na tereny germańskie, jakichś jego niedobitków, w tym wodza powstania przeciw Rzymianom, Ambiorixa. Eburonowie znikają w tym momencie z kart historii. Potwierdzeniem i uzupełnieniem występowania gallo-belgijskich elementów na monetach z ziem polskich jest identyfikowane na tychże wspomnianych wyżej staterach z Masłowa i ze Sławęcinka, lecz także na drugim typie staterów kujawskich wyobrażenie ze staterów „z okiem” przypisywanych przede wszystkim Trewerom i również datowanych na okres wojen galijskich. Z naszego punktu widzenia istotne jest, że w tragicznie zakończonym powstaniu Eburonów z 53 r. p. Ch., ich najbliższymi sojusznikami byli właśnie Trewerzy. Ze źródeł pisanych wiemy, iż krewni Indutiomarsa, poległego w walkach przywódcy Trewerów, również przekroczyli Ren, wraz z powracającymi, mającymi ich wspierać w wojnie Germanami (G. J. Cezar, *Wojna galijska* VI:8). Los Eburonów znacznie się jednak różnił od sytuacji Trewerów, gdyż tylko część tego drugiego plemienia zaangażowana była w walki z Rzymianami i po śmierci Indutiomarsa zmuszona została do emigracji; Trewerzy pozostali sprzymierzeńcami Rzymu.

⁹³ J. Kolendo 1981, s. 14; A. Cofta-Broniewska 1979, s. 147, przyp. 90.

Na monetach małopolskich, przede wszystkim na 1/8 staterów z Pełczysk, z Modlniczki i z okolic Sieradza, a być może także na rewersach staterów typu krakowskiego odnajdujemy z kolei cechy mennictwa helweckiego (staterów typu Freiburg) – wyobrażenia z dziobem okrętu. W 58 r. p. Ch. Helweci i grupy pochodzące z innych plemion celtyckich, w tym znaczna liczba Bojów, spaliwszy swe siedziby, rozpoczęli, w obawie przed Germanami, migrację w kierunku Akwitanii, w poszukiwaniu nowych terenów do zamieszkania (G. J. Cezar, *Wojna galijska*. I:2-29). Powstrzymanych w kilku bitwach przez Cezara spotkał różny los. Część musiała powrócić na dawne tereny, by pełnić jak wcześniej rolę bufora między Rzymem a Germanami, niektórym grupom pozwolono osiedlić się wśród Celtów galijskich, bardzo duża partia zginęła lub uległa rozproszeniu. Nie można wykluczyć, choć ze zrozumiałych względów nie ma na ten temat przekazów pisanych, że jakaś część Helwetów i towarzyszących im Bojów migrowała w wyniku tych wydarzeń na obszar Małopolski, na północny skraj osadnictwa bojskiego. W tym kontekście badań językoznawczych wymaga odnotowana przez Tacyty nazwa jednego z plemion Związku Lugijskiego, wiążanego z ziemiami południowej i centralnej Polski, zapisana jak *Helvecones*⁹⁴.

Wyobrażenia z obszaru gallo-belgijskiego odnotowujemy na Śląsku, na Kujawach i w Małopolsce (na awersach staterów typu krakowskiego), helweckie wyłącznie w Małopolsce, południowe – w Małopolsce, na Kujawach i na obszarze między Kaliszem i Kujawami. Zarysowany obraz może być oczywiście jeszcze w jakimś stopniu wynikiem stanu badań i z pewnością będzie ulegał uzupełnieniu w oparciu o kolejne znaleziska nieznanych wcześniej typów monet – dotyczy to zwłaszcza Śląska i obszaru na północ od Kalisza, w kierunku Kujaw – jego zasadnicze ramy wydają się być jednak ustalone. Na tym tle Celtowie kujawscy, jak wskazują ich monety będące przedmiotem naszego opracowania, to wspólnota złożona ze zróżnicowanych genetycznie grup, pochodzących z południa (Bojowie i ludność zapewne celtycka z terenów geto-dackich) i z zachodu Europy, z terenów gallo-belgijskich (Eburonowie i Trewerzy).

Chronologię względną mennictwa celtyckiego na ziemiach polskich wyznacza systematyczny spadek wagi i zawartości złota w stopie z którego wykonywano poszczególne typy monet. Problemатyczne jest już natomiast

⁹⁴ H. Łowmiański 1963, s. 225.

jak pisaliśmy zestawianie wag monet małopolskich z innymi ich typami powstałymi na ziemiach polskich. Można liczyć się bowiem także w tym zakresie, podobnie jak to ma miejsce przy rozważaniach dotyczących ikonografii z równoległym funkcjonowaniem na ziemiach polskich różnych (co najmniej 2) tradycji metrologicznych. W każdym razie proste odniesienia do metrologii bojskiej w przypadku tak złożonego genetycznie mennictwa nie są uzasadnione.

Jeszcze jedna tendencja dobrze pokazuje zmienność w czasie niektórych jednak tylko typów monet. Obserwujemy stopniowe rozmywanie się, aż do całkowitego zaniku, dobrze na najstarszych (najcięższych) egzemplarzach czytelnych wyobrażeń na awersach monet z wyobrażeniami z kręgu gallo-belgijskiego (Masłów, Sławęcinek, w mniejszym stopniu także statery typu krakowskiego). Żaden z pozostałych typów monet z ziem polskich nie ma wyobrażenia awersu, który byłby na tyle czytelny, by nadawał się do interpretacji.

Dość precyzyjnie można określić początek tego mennictwa na podstawie datowania emisji, których kompozycje lub wyobrażenia przeniesiono na odkryte u nas monety. Emisja 1/8 statera Wielkich Bojów wybita została w okresie D (60 – 40 r. p. Ch.). Monetę z doliny rzeki Maruszy bito jak się przypuszcza do ok. 70 r. p. Ch., a helwecki typ Freiburg nie jest dokładniej datowany. Podstawowe znaczenie mają najlepiej datowane wyobrażenia monetarne z kręgu gallo-belgijskiego, datowane na okres wojen galijskich (monety z okiem), a zwłaszcza stater Eburonów z triskelesem (Scheers 31) datowany na 54/53 r. p. Ch. Schyłkowe mennictwo celtyckie powstało zatem na ziemiach polskich po 53 r. p. Ch., a zapewne nieco (nie wiele) później, w 2 połowie I w. p. Ch. Dotyczy to zarówno typów odkrytych na Kujawach, jak i na Śląsku, i w Małopolsce. Natomiast dynamika zmian (tempo obniżania się wagi i jakości stopu, ewentualne późniejsze powstanie niektórych typów, moment zaprzestania produkcji menniczej) nie jest przy obecnym stanie źródeł możliwa do określenia. Nie był to jednak raczej proces powolny, a ewentualnych podobieństw należy poszukiwać w zestawieniu ze zjawiskiem produkcji nominalne już tylko złotych staterów u Celtów zachodnich⁹⁵.

Wskazanie, nawet najbardziej precyzyjne, tradycji kulturowych z których wywodzi się ikonografia, forma i metrologia opisywanych tu monet,

⁹⁵ N. Roymans, J. Aarts 2009.

w tym monet z Kujaw, nie wyczerpuje jeszcze odpowiedzi na pytanie o genezę odkrytej na znacznym obszarze ziem polskich odrębnej, połączonej wewnętrznymi więzami, a opisanej dotąd w znikomym stopniu strefy celtyckiej produkcji menniczej. Ze względu na chronologię i miejsca odkryć znanych typów monet, a także wspomniane powiązania ich ikonografii, można postawić hipotezę, iż jest to mennictwo znanego ze starożytnych źródeł pisanych Związku Lugijskiego⁹⁶. Sam związek byłby zaś w takim ujęciu konglomeratem plemion, w tym Celtów osiadłych na ziemiach polskich w wyniku walk z Burebistą i z Juliuszem Cezarem, między innymi wojen galijskich.

Należy także zakładać, iż wśród animatorów tego związku, na jego krańcach północnym i zachodnim (Kujawy, Dolny Śląsk), znajdować się musieli nieliczni, lecz dysponujący dużym doświadczeniem politycznym i militarnym, znani ze źródeł pisanych, przedstawiciele arystokracji plemiennej z obszaru gallo-belgijskiego, być może również Ambiorix.

Poznań, wrzesień 2011 r.

⁹⁶ Na temat Związku Lugijskiego por. uwagi: H. Łowmiański 1963, s. 233; A. Cofta-Broniewska 1979, s. 170-171; J. Wielowiejski 1980, s. 160.

After more than a hundred years from the last chance discoveries of Celtic coins in the Kujawy region, further coins have been found in the area, in planned archaeological research. These finds are another elements added to a growing collection of sources associated with Celtic coinage in Poland¹. The increasing number of this kind of artifacts is somewhat belated reflection of the general tendency apparent in many European countries², which have resulted from the appearing on the market of technically advanced metal detectors. New possibilities offered by the device inspired to an unspeakable degree³ “treasure hunting” that has always been present in culture. However, archaeologists in Poland have neither worked out a single stance on this issue so far, nor have they made efforts to adapt metal detectors for archaeological research. Rare have been attempts to formulate a separate research problem and develop specific ways of interpreting finds discovered with metal detectors. There have been few postulates to make this kind of research a necessary and standard non-invasive procedure for recognizing, in particular, the surface of open archaeological sites before excavation⁴.

Non-invasive survey in the Kujawy region has been conducted on the sites of the Przeworsk culture by Józef Bednarczyk, PhD, from the Institute of Prehistory of Adam Mickiewicz University in Poznań. The research is defined to include: aerial photographs (Włodzimierz Rączkowski), recording the dispersion of metal artifacts deposited in arable layer (Małgorzata Talarczyk-Andrałojć, Mirosław Andrałojć)⁵, planigraphy of non-metal

¹ P. Adamkiewicz 2000, p. 56-57; M. Rudnicki 2004, p. 391-404; M. Byrska-Fudali, M. M. Przybyła, M. Rudnicki 2009, p. 273-295; M. Rudnicki, S. Milek, L. Ziąbka, A. Kędzierski 2009, p. 103-145; M. Bednarek 2009, p. 6-13; M. Rudnicki 2011 (in print).

² see M. Čižmář – E. Kolníková 2006, p. 261; O. Šedo 2006, p. 289-299; C. Dobinson, S. Denison 1995.

³ This is an adequate word to express a considerable scale of this phenomenon, and on the other hand, the lack of any reliable research on its extent, changes and social factors.

⁴ M. Andrałojć, M. Andrałojć, P. Silska, P. Szyngiera, 2010, p. 95-107 (there: see also literature).

⁵ Among the participants in the research involving the use of metal detectors were also: electronics engineer Piotr Szyngiera and archaeologists: Adam Budynek, Maksymilian Frąckowiak, Patrycja Silska and a student of archaeology Jakub Kowalczyk.

artifacts such as pottery, bones, glass and stone located on the surface, magnetic geophysical measurements of buried structures (Mateusz Jaeger, Łukasz Pospieszny), as well as sondages and auger surveys. So far the works have involved – to a different degree – five archaeological sites in the area of Kujawy black soils (chernozem). The material dated to the late La Tène period was found previously only at two of those sites (Gąski, district Gniewkowo, site 18 and Krusza Zamkowa, district Inowrocław, site 3). During the ongoing research hundreds of metal finds, dated mainly to the Roman period (also Celtic artifacts, including coins) have been discovered in the humus layer at both the sites.

Krusza Zamkowa 3 (fig. 1), eponymous site for the Krusza Group of the Przeworsk culture (distinguished by A. Cofta-Broniewska)⁶, was discovered in 1972. In the 1970s large-scale excavation conducted at the site revealed the late La Tène period settlement with two settlement sanctuaries⁷. In the recent research 433 metal artifacts have been discovered in the humus layer, including two Celtic coins – a stater (inv. no. KZ3/1295) and 1/8 stater (inv. no. KZ3/1294). The coins were placed at a distance of ca 60 meters from each other, in the central part of the site, close to the western boundary of the occurrence of metal artifacts and a few dozen meters from the edge of the previously excavated area. They lay 80-100 meters from the two settlement sanctuaries that are considered to have been associated with the presence of Celts on the site. The research was conducted in very unfavorable conditions due to agricultural works carried out in the field at that time.

The site Gąski 18 (fig. 1) was discovered in 1972 during the field survey conducted by the Kujawy Expedition of the Institute of Prehistory of Adam Mickiewicz University in Poznań. In the years 1984-1991 the Kujawy Research Team from the Institute carried out excavation in the southwestern part of this multi-cultural site and recorded mainly the relics of the settlement ascribed to the people of the Przeworsk culture. These were: a biritual cemetery of the Krusza type with a sanctuary dated from the late La Tène sub-period (PL2) to the close of the early Roman sub-period (B2 phase), and a settlement dated to the fourth century AD.⁸ The AZP field survey (the Polish Archaeological Record) conducted in 2006 revealed that the

⁶ A. Cofta-Broniewska 1979.

⁷ *ibidem*, p. 200-205; A. Cofta-Broniewska 1993, pp. 80 sqq.

⁸ A. Cofta-Broniewska 1993, pp. 201 sqq.; M. Andrałojć, B. Stolpiak 2004, p. 217-221.

Fig.1. Places of discovery of Celtic coins in the Kujaawy region
(the map on the basis of maps-for-free.com under the terms of the GNU FDL)

site was larger in scope; it is thought today to encompass ca 8 ha. A Celtic stater (inv. no. 7014) was found in the humus layer in the southwestern part of the site, 60 meters to the northwest of the excavated area and 80 meters to the same direction of the sacral feature located in the cemetery on the culmination of a hill.

The problem concerning the settlement of Celtic people in the Kujawy region has long been discussed in the literature⁹. The possibility of Celts inhabiting the region was first suggested by J. Rosen-Przeworska¹⁰, but it was A. Cofta-Broniewska who most explicitly indicated their presence in this area. According to her, the “latenization” process was followed by the “celtization” process (dated from 70/60 BC), which resulted from the migrations of Celtic groups from the Śląsk (Silesia) region¹¹. T. Makiewicz lists three categories of data that may prove the presence of Celts in the Kujawy region: Celtic artifacts (including painted and grey wheel-thrown pottery), economic issues (such as the presence of rotary querns, or changes in the animal husbandry) and temple buildings discovered at the sites¹². A. Cofta-Broniewska mentions also other phenomena from the sphere of symbolic culture, such as animal (especially dog) burials¹³ and iron metallurgy¹⁴. J. Wielowiejski, on the other hand, in his analysis of the amber route emphasizes the role of Celts in inspiring and organizing its Kujawy section¹⁵.

As already mentioned, last time when Celtic coins were found in the Kujawy region was over one hundred years ago. These were six golden coins, including four ones that were part of a hoard discovered in 1905. Five of the coins came from Sławęcinek, a site located northwest of Inowrocław. Only approximate location of the hoard was given (“a place of military training”¹⁶

⁹ Z. Woźniak 1970, pp. 164 sqq.

¹⁰ J. Rosen-Przeworska 1948, p. 272, 314-318.

¹¹ A. Cofta-Broniewska 1979, p. 45-48; 1982, p. 179.

¹² T. Makiewicz 1986, p. 25-33.

¹³ M. Andrałojć 1993; 1996, p. 155-164.

¹⁴ A. Cofta-Broniewska 1982, p. 180-199.

¹⁵ J. Wielowiejski 1980, p. 179, 181, 183-184, 192, 194, 195.

¹⁶ Finds were discovered ca 1905 (Z. Zakrzewski 1925-1927, p. 219) and published as a hoard of Celtic coins from Inowrocław, and more precisely from a place of military training near Sławęcinek. In fact it should be referred to as a hoard from Sławęcinek. It consisted of four identical fractions of a bowl-shaped stater – two coins were described (weighing 1,91 and 1,94g); the obverses show the traces of an image of a bow-shaped line with a semicircle; the reverses are plain and concave in shape. Initially the coins were regarded as 1/3 staters (J. Rosen-Przeworska 1948, p. 231; Z. Woźniak 1967, p. 208), and only K. Castelin classified them

in this village) and a finding place of the fifth coin from Sławęcinek – a stater – was not mentioned at all¹⁷. Limited is also the information about the location of the sixth and oldest coin – the Boii stater of the Nike type. It is only known that it was discovered in the Inowrocław county¹⁸. According to the unanimous opinion of numismatists, the coin was minted outside the Polish lands¹⁹. Four coins from the unique in Poland hoard from Sławęcinek were also imported. These were 1/4 staters of Kellner V A type minted at the turn of the second and first century BC²⁰. The presence of the hoard in this area may indicate other than in the Śląsk and Małopolska (Lesser Poland) direction of cultural contacts of the Kujawy communities with Celts already in the beginning of the first century BC.

The coins discovered in the ongoing excavation in the Kujawy region together with the abovementioned finds from Sławęcinek form a distinct group with repeatable stylistic elements and whole compositions. Furthermore, some of the similarities are characteristic of wider group of coins, in large part newly discovered, associated with the areas between the Odra (Oder) and the Wisła (Vistula) Rivers.

In order to describe properly the strongly stylized images shown on the coins from the Kujawy region, at first we must refer to other finds from the territory of Poland, which we think may be related to them, and which are considered by scholars to have been minted in the area. Hence, our analysis involves mainly the issues classified as the Kalisz type, those referred to as the Pelczyska type, staters of the Kraków type and a stater from Masłów in the Śląsk region.

The Pelczyska type, distinguished by M. Rudnicki²¹, is represented by 1/8 staters, the denomination characteristic of the Boii monetary system. We know three or four coins²² ascribed to this type, occurring in two

later as 1/4 staters (K. Castelin 1976, p. 269), denominations of Boii monetary system. Already in the 1960s Z. Woźniak (1967, p. 210) indicated that the coin's iconography was possibly influenced by the coinage of Vindelici tribe from Bavaria.

¹⁷ Zakrzewski claimed that all the coins from Sławęcinek were found in one place (Z. Zakrzewski 1925-1927, p. 220, footnote 11), but this statement was not supported by any reliable data.

¹⁸ *ibidem*, p. 218.

¹⁹ K. Castelin 1976, p. 236.

²⁰ H. J. Kellner 1990, Typenübersicht 2.

²¹ M. Rudnicki 2004, p. 391-404.

²² Found near Sieradz – P. Adamkiewicz 2000, p. 56-57, from Pelczyska – M. Rudnicki 2004, p. 391-404 and from Modlniczka – M. Byrska-Fudali, M. M. Przybyła, M. Rudnicki

varieties. They all have similar images on their reverses: a set of arcs whose curves are directed towards each other. Inside one of the arcs are placed three pellets, which makes the composition asymmetric. In the Pełczyska I variety (represented so far by one coin) the arcs have the form of bent bulges, from which one is forked; quite broad pellets are made in a careless manner²³. The Pełczyska II variety (the finds from Modlniczka and the vicinity of Sieradz, which were struck with the same pair of dies) has narrow, delicate and elaborately executed arcs (none of them is forked), a slightly different set of smaller pellets and an additional short arc on the opposite side.²⁴ M. Rudnicki assumes, but without justification, a vertical axis of composition of this image, and thus he claims that the arcs are directed with their curves to the right or to the left. Variety I is regarded as the older one due to the greater amount of gold in the alloy, and, hence, its greater weight. According to M. Rudnicki those images represent a symbol which is difficult to interpret; he ascribes the key role to the three pellets, which are characteristic of the Boii coinage. The author claims that the symbol of arcs itself was not known in the area of the Boii coinage. Searching for some analogies behind the area of the Boii circle, he concluded that the image shown on the coin from Pełczyska bears similarity only to the coins of the Freiburg type²⁵, which were found in the highest concentration in the northwestern and western Switzerland. However, the specialists in this type of a stater were not able to identify the strongly stylized image. They characterized it as impossible to recognize; or they saw on the reverse a highly transformed representation of Nike, the image shown also

2009, p. 280-281. In 2003 a coin of this type weighing 0,78 g was sold on the internet auction (<http://www.acsearch.info/record.html?id=244026>). We do not know whether it was another coin, or the coin from Sieradz, which is presented in literature only schematically and the place where it is kept is not given.

²³ The coin from Pełczyska which was struck with a repaired die bears traces of hammering a row of pellets; later the pellets were reconstructed slightly aside the original set (Rudnicki 2004, p. 393).

²⁴ This is rather not an additional arc, but the result of rendering arcs in the Pełczyska II variety by means of thin lines, so that the arcs are far apart from each other. On the coin from Pełczyska the lower arc is forked at its left end, and only slightly at its right end. The lower arc in the Pełczyska I variety consists of two connected arcs. The only difference in composition between the two varieties of the Pełczyska type is placing pellets on the other side of the image, inside a single arc.

²⁵ M. Rudnicki 2004, p. 399.

on the Boii coins²⁶. There were some problems with dating the coins of the Freiburg type. In general, the presence of strongly transformed images suggests that they were minted late – between 100 and 50 BC²⁷. Formerly the coins were attributed to Salassi tribe from the Aosta valley. K. Castelin, who mapped the coins, claimed that they concentrated mostly in the western Switzerland, in the region between lakes Neuchâtel and Geneva²⁸, which was the territory settled by Helvetii tribe.

Agreeing with M. Rudnicki's observations concerning the similarities between the images shown on the coin from Pełczyska and on coins of the Freiburg type, we want to add that these stylistic similarities relate to both the varieties of the Pełczyska type (fig. 2b and 2d). For, the reverses of the Freiburg type also occur in two varieties. They show irregular but repeatable bulged shapes²⁹ (fig. 2c) and as well as elements made of thin lines³⁰ (fig. 2e). Therefore, it appears that there are broader analogies between the coins from Poland and Switzerland; they relate to the images themselves and to the ways of rendering them. Although the two varieties may have developed at the same time, the known single finds, different in terms of weight and composition of alloy, probably came from issues minted in different periods of time.

Asymmetric images on both the coins of the Pełczyska type and staters of the Freiburg type, which are not shown in this form on other Celtic coins, can be interpreted quite precisely when they are examined from a wider perspective and referred to the ancient coins from the Mediterranean area. We may even point to a specific kind of a coin whose reverse was copied on 1/8 stater of the Pełczyska type. This is a Roman Republican quadrans of the "prow of a ship" type (fig. 2a) minted from 225 BC³¹. It depicts a prow of a Roman warship (*navis longa*). The reverse contains all the elements that are present also on the Pełczyska type coin (fig. 2b): a characteristically rendered battering ram (*rostrum*), a raised prow (*prora*), and three pellets below the ship that indicate denomination (three ounces in the duodecimal system, which is one-fourth of a coin *as*, which is quadrans). It is necessary

²⁶ H. von Roten 1991, p. 90; K. Castelin 1985, p. 141-142.

²⁷ <http://archeologie.wandlungen.org/2010/05/31philippstater/>

²⁸ K. Castelin 1985, p. 141-142.

²⁹ von Roten 1991, cat. no. 163, 165.

³⁰ *ibidem*, cat. no. 164, 167, 169.

³¹ L. Morawiecki 1982, p. 33-35.

to note that the pellets on the die used to mint the coin from Pełczyska were originally arranged in a straight line, as were on the abovementioned Roman quadrans (the die was later repaired and slightly modified). Thus, the description of the analyzed reverses from the Polish lands should read as follows: stylized prow of a ship right, three pellets below. However, this description does not reflect fully the characteristics of the image, which are distinct especially in the Pełczyska II variety (fig. 2d). Apart from similarities, we can describe also the differences between the images shown on the coins of the Freiburg and Pełczyska types. On the coins from Poland all the lines forming the image are in the shape of strongly curved arcs. Such composition, showing a set of opposing arcs with their curves directed to the center of the coin, is characteristic of 1/8 staters from D phase of the Boii coinage. (We describe this image in detail further, in the part of the article devoted to the analysis of 1/8 stater of the Kalisz type). It is also necessary to refer to the shape of the arcs placed on the coins of the Pełczyska II variety. They are most curved not in their center, but on one side; thus they are not semicircular, but rather crescent-shaped the feature taken from the coins of the Freiburg type (fig. 2e).

In our opinion the image of a warship's prow is present also on the reverses of the Freiburg type staters. Characteristic is especially a battering ram three-branched on its ending³² – a motif shown on the Roman Republican coins³³. The two different styles of rendering images on the coins (described earlier in the article) may be the result of imitating both cast coins (characteristic of quite a blurred image), and struck ones (with precisely executed clear image consisting of thin lines). The lack of pellets below the prow of a ship on this coin type indicates that the symbol for its denomination was rendered in other way. In this case the symbol should be placed on the other side of an image than pellets – in the Roman original they were put below the ship's deck. All the readable coins of the Freiburg type have a distinct, slightly curved line (fig. 2c and 2e) in this place. This may be a stretched letter S that in the case of Roman original coins means semis or, less probably, Roman numeral I that appears on *asses*. The presence of letter S would match the images on obverses of the analyzed coins,

³² H. von Roten 1991, p. 141-142, cat. no. 163, 164, 167, 169. This element was shown also on the younger type, referred to as the Wallis type (fig. 2f) – *ibidem*, p. 142, cat. no. 170.

³³ for example M. H. Crawford 1974, no. 38/6. 214/2a, 240/3, 479/1.

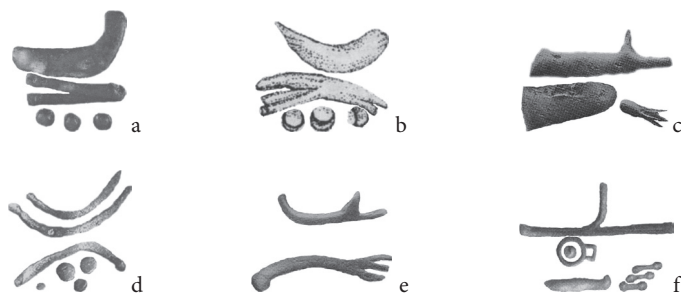

Fig. 2. Image showing the prow of a ship: Roman Republican quadrans (a); 1/8 stater from Pełczyska (b); one variety of the Freiburg type (c); 1/8 stater from Modlniczka (d); other variety of the Freiburg type (e), stater of the Wallis type (f).

showing a barbarized head turned left, with a distinct and quite a wide line between the face and hair. For, obverses of semises (which were minted in Rome from 225 BC) showed a large Saturn head in a laurel wreath turned left³⁴. Amazingly interesting on the reverses of the Freiburg type coins are elements shown below the place where on Roman semises the symbol of denomination was put. In case of semises it should be letter S, but on the coins of the Freiburg type there are three very distinct parallel lines that form Roman numeral III (three asses – tressis). It appears that imitating bronze Roman Republican coins was not, as it might seem, only the simple copying of iconography from a specific coin of one issue. The two styles of rendering a ship's prow (described earlier in the article) lead to the same conclusion.

At this point one should examine further consequences of discovering 1/8 staters of the “prow of a ship” type minted probably in the Małopolska region. For, looking from the perspective of the above observations one can examine also other issue of coins associated most probably with this region. In 1976 K. Castelin, after long lasting search for the analogies for the mussel stater discovered in Holland³⁵ distinguished an iconographically distinct³⁶ group of coins scattered through several European collections;

³⁴ J. Wiercińska 1996, no. pl. V, no. 26.

³⁵ K. Castelin 1970, p. 91-96.

³⁶ K. Castelin 1976, p. 262-264. Including a stater from Kryspinów to the Kraków type (P. Kaczanowski 1996; compare also M. Rudnicki 2004, p. 403) is unjustified. Certainly, the weight of the coin and the place of discovery are important pieces of information, but there

he claimed that they were minted in the Małopolska region and he classified them as the staters of the Kraków type³⁷. K. Castelin described a long history of research on the stater from Holland: The information about the stater was first published by P. Ch. Robert in the ninetieth century³⁸. Drawing on his observations, researchers assumed that the coin was minted by the people of Menapi tribe in the territory they inhabited; it depicts a ship, as do the coins minted by the neighboring Morini tribe. According to K. Castelin the researchers saw also the resemblance of the coin to mussel staters. The twentieth century numismatists classified this find as a mussel stater, but they did not further discuss the content of its image. K. Castelin searched for a prototype of the Kraków type in the group of several Boii coins, mostly of unknown location, showing a distinct but shapeless bulge placed in the hollow of a “crescent” typical of mussel staters. However, one needs to remember that if some similarities exist between those issues, they are limited only to the reverses (obverses differ). Additionally, the “bulges” characteristic of the Boii style are completely different from stylized but very distinct details shown on staters of the Kraków type. Furthermore, the weight of two Kraków type staters (out of five ones) does not indicate that they were younger (in relative chronology established on the basis of the Boii coins metrology)³⁹ than their prototypes determined by K. Castelin – on condition that we assume any relations between them at all.

It is worth asking, in the context of the Małopolska coins of the “prow of a ship” type, why first researchers recognized a motif of a ship on the reverse of the Kraków type stater discovered in Holland. Addressing this issue one should relate the image shown the Kraków type staters to the Roman coins with an image of a ship’s prow. The Kraków type staters, beside characteristic shape, contain elements typical of the style of mussel

are no similarities in iconography between this coin and the finds described by K. Castelin as the Kraków type (beside some resemblance of them both to mussel-staters). All the more, the Kraków type is stylistically consistent if the coin from Kryspinów is not included into the type arbitrarily. The coin from Kryspinów represents a separate type of staters known so far from only one find. Doubts as to the content of the Kraków type may arise only in terms of metrology if we refer a considerable difference in the coins’ weights to the dating system of the Boii coinage. However, as we demonstrate in further part of this study, the system is not the only possible source of reference.

³⁷ K. Castelin 1976, p. 264-266.

³⁸ P.Ch. Robert 1868, p. 424-427.

³⁹ K. Castelin 1965, p. 34-39.

issues – a broad “crescent” with lines radiating from this figure. They have also several details that are not present on mussel staters, and may be useful for the abovementioned comparisons. The “crescent” is not symmetric in shape – its right ending is stretched and raised along the edge of the coin. Important are the elements placed above the crescent: the central one runs at a right angle from the middle of the crescent, and then it bends in a semi-circular shape to the right (two pellets are placed inside); the second one – oblique, robust and with a pointed ending – is directed to the left (to the central element). What characterizes many Roman Republican issues of the “prow of a ship” types is an oblique element located just behind a raised ship’s prow, directed to a rectangular superstructure placed above the central part of the ship’s deck. As we have already mentioned, on staters of the Freiburg type above the central part of a deck a curved line is placed, which we have recognized as a deformed letter S (that is the way of showing nominal value on the Roman prototype). Possibly the same pattern was applied to the staters of the Kraków type; then a central element – with its top curved to the right – would be a transformed version of letter S limited only to its upper part (and in the Freiburg type rather to its lower part). The images on the staters of the Kraków type, which bear characteristics of a well recognized and distinct style of mussel staters, cannot be interpreted as clearly as 1/8 staters of the “prow of a ship” type with characteristic set of opposing arcs. However, in our opinion, there are grounds to formulate a hypothesis that the reverses of both the Celtic coins of the Małopolska type (a stater and 1/8 stater) may show similar images, rendered in different styles. The obverses of the staters of the Kraków type, in turn, show significant similarity to the obverses of another stater from the territory of Poland – a coin from Masłów, district Trzebnica in the Śląsk region; however, their reverses are entirely different.

The coin from Masłów was discovered in 1704 in the field, on the Töpelberg hill, and it was published in 1711 by L. D. Herman⁴⁰. The find was lost and only its drawing and description preserved. The coin was mentioned in the text of M. Jahn⁴¹ in 1931 and it soon became the subject of interest for the researchers dealing with the Boii coinage. K. Castelin⁴² at first

⁴⁰ L. D. Hermann 1711, p. 154-155, Tab. V:a.

⁴¹ M. Jahn 1931, Taf. XII 4, p. 81-87.

⁴² K. Castelin 1976, p. 254-255.

noticed its weight – below the 6.5/6.4 g – which was lower than in periods B and C of the Boii coinage⁴³. He focused his attention also on some untypical elements shown on the images of the reverse. According to the researcher the stater was minted in the area between the Odra and the Wisła (less possibly in Slovakia) and it was the imitation of the Boii staters from the territory of the Czech Republic.

However, the image shown on the reverse of the mussel stater from Masłów has no equivalent in the Boii coinage. Its heavily stylized elements, difficult to describe⁴⁴, are possible to identify and interpret by way of more general reference to the rich iconography of Celtic coins. In this case, we have found analogous composition of the same (in large part) elements only on the Gallo-Belgic coins. The obverses representing the so-called type “with an eye” (Sheers 30)⁴⁵, which were minted in the times of the Gallic wars by the tribes living in the northeastern part of Gallia, especially by Treveri tribe⁴⁶, show the image of Apollo’s head taken from the coins of Philip II of Macedon. In this case the image is reduced only to the framed eye shown in profile (fig. 3a). Its framing is formed of two zones consisting of multiple, long and narrow stripes that differ in terms of execution. The two zones converge at an acute angle, and the whole composition is arranged along the horizontal axis. The image of an eye, which is placed inside the framing according to the axis, varies considerably (sometimes completely) in different coin varieties.

On the stater from Masłów (fig. 3b) the two abovementioned zones consisting of multiple lines converge at an acute angle. Three of these lines are made of small hardly regular oval pellets arranged in strips; the fourth one is a zigzag thin line with rounded edges that resembles a stretched spring. All these lines, both in terms of their form and style of execution have their precise equivalents in the elements that are shown on the al-

⁴³ But this did not stop him from dating the coin according to his own chronological system of the Boii coinage based mainly on the coins’ weights. According to him the lower weight of the coins referred to as imitations resulted from the necessity of making profits from minting production; and the profit in case of melting foreign coins for new ones could be made only by lowering the weight of a new issue (K. Castelin 1976, p. 254-255).

⁴⁴ Z. Woźniak 1967, p. 209.

⁴⁵ S. Scheers 1983, p. 77-81, 408-433, pl. VIII-IX, 222-238.

⁴⁶ M. Scheers ascribed all the series to Treveri tribe. More recent interpretations ascribe younger classes of this type to them (Scheers 30 IV-VI) – compare R. Loscheider 1998, pp. 146 sqq.; J. Sills 2005, p. 367-368.

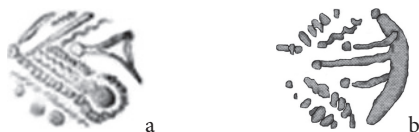

Fig. 3. Apollo's "eye" (a) on the coin of Treveri (Scheers 30)
and on (b) the stater from Masłów.

ready mentioned varieties of the Gallo-Belgic coins. "An eye" shown on the coin from Masłów differs from the originals – it is a narrow arc placed at the edge of the coin with a line emerging from its centre and ended with a pellet; two additional parallel lines, half the length of the central line, are placed on both sides of the arc; they also are ended with pellets. However, the "eye" from Masłów contains also some components that are shown on some Gallo-Belgic varieties. Although the arc on this coin is longer, it is located in the same place as on the Gallo-Belgic coins, i.e. exactly between the endings of the framing zones. This is the only feature that shows some similarity between the obverse from Masłów and the elements shown on the Boii mussel staters.

An obverse of the coin from Masłów (fig. 4), whose drawing is presented in the work of L. D. Hermann, shows a set of elements encircling a central image – a pellet with three lines radiating from it; the lines are placed close to each other and ended with bulges (pellets?). The set of elements placed on the circumference of the coin is formed in part of quite a bold arc; one ending of the arc is bolded and the other one is bent at a right angle; the second half of the structure is formed of two or three pellets placed one after another, with long projecting and pointed elements running along the edge of the coin; the circumference is closed with a similar element, pointed to other direction, which consists of a pellet with two lines – the bolder and longer one is placed along the circumference of the coin, and the thinner one is directed towards the central image.

Fig. 4. The obverse of the stater from Masłów.

The attention has not been paid so far to a surprisingly striking similarity between the described image and the images shown on the obverses of the Kraków type. This similarity is clearly readable only on the heaviest coins and diminishes gradually along with the decrease of weight to be reduced only to the central element in case of the lightest coins. None of the images on the staters of the Kraków type is as clearly readable as the image on the coin from Masłów. Probably for this reason the closure of the structure placed on the circumference of these coins is not visible. However, all identifiable elements shown on the Kraków type coins are present also on the stater from Masłów (these are: a central element with two radiating lines, the arc with one ending bolded and the other one bending at a right angle towards the centre of the coin, and finally the element that consists of a pellet with two lines). There are no similar images on the gold Boii coins. The only element that could be taken from the Boii coinage is quite a bold arc with its length reduced only to the half of the coin's circumference; its one ending is bolded and the second one bends at a right angle, which may possibly refer to X secondary sequence of the Boii staters according to K. Castelin⁴⁷. The composition placed on the stater from Masłów -consisting of different elements that form a "wreath" encircling a central image – was taken from the Gallo-Belgic area (as was the image shown on the reverse). It resembles a unique, well-dated issue of Eburons (Scheers 31)⁴⁸ modeled on the coins with triskele minted by Ubii tribe⁴⁹. In this case a robust central triskele is replaced by three unconnected arcs ended with pellets; around this element are located pellets and a characteristic structure – two perpendicular lines, of which one is directed to the centre of the coin. We will return to this issue further, in the part of the study describing a stater from Sławęcinek.

There are serious interpretational problems with the finds associated with a Celtic coinage centre discovered recently on the Prosna River near Kalisz. Numerous coins were recorded there on three archaeological sites (eleven coins have been published)⁵⁰. The Kalisz type coins show on the

⁴⁷ The bold arc most similar in shape – with one ending shorter and slightly angular – possibly primitively imitating "a dragon" is shown on a stater struck possibly in the Śląsk region, which is held today in the City Museum of Wrocław – K. Castelin 1966, p. 168.

⁴⁸ S. Scheers 1983, p. 81-83, 439-443, pl. IX:254-255.

⁴⁹ J. Heinrichs 1999, p. 281-284, Abb. 1.

⁵⁰ A. Mikołajczyk, K. Walenta 1993, p. 27-31; M. Rudnicki, S. Miłek, L. Ziabka, A. Kędzierski 2009, p. 103 -145.

reverse a simple image consisting of two slightly curved arcs directed with their curves to each other. Inside the arcs are placed three quite bold lines radiating from them towards the edge of the coin; a prominent pellet placed between the arcs is (on lighter coins) cut through along the axis of the coin by a thin line (or, the thin line only approaches the pellet). The pellet is located at 1/4 of the axis of the image, and arcs in this place move away from each other. On several coins, especially heavier ones (no. 3, 4, 11, 13, 15)⁵¹, the pellet is not placed on the axis but slightly beside, approaching in some cases quite clearly (no. 4, 11, 15) one of the arcs. In our opinion this single and small disturbance in the image symmetry may somehow be important for the interpretation.

The authors of the study claim that the composition on the reverses undoubtedly comes from the youngest stage of development of a triangle with rays motif. In this form the motif was taken from 1/8 stater characteristic of the last (D) phase of its development. What makes the Kalisz type different from the original is an additional rib in each arc and a pellet placed between the arcs, as well as the lack of a little "arc" on the edge of the coin. The pellet has no analogies in the Boii coinage⁵².

Although one can agree on the similarities between this specific Boii issue and the reverse of 1/8 stater of the Kraków type, the problem of origins of the image placed on them is much more complicated. This should be the subject of separate studies, for it played an important role in shaping the iconography of Celtic coins associated with the Polish lands.

It should be remembered that the gold Boii coinage ended actually along with C period according to K. Castelin, and then silver issues started to prevail in the Bratislava period (D). Today we know only several 1/8 Boii staters from D coinage period, including three ones from a collective find (Deutsch-Jahrndorf), one from the territory of present Hungary, and one

⁵¹ M. Rudnicki, S. Miłek, L. Ziąbka, A. Kędzierski 2009, tab. 1.

⁵² *ibidem*, p. 112. The authors, similarly as A. Mikołajczyk and K. Walenta (1993, p. 29-30), see it only on a unique coin ascribed to the Boii coinage (A. Vallašek, E. Kolníková 1990, p. 233-234) discovered near Kapitulská 17 St. in Bratislava. The drawing of this coin in the work by Vallašek and Kolníková is very schematic, but a photograph of the same coin shown in the publication by Mikołajczyk and Walenta indicates that the image is connected not with the Boii but Vindelici coinage – probably the coin was a so called *Igeltypus* (compare B. Overbeck 1996, p. 25, Abb. 15:2) or its imitation; this is attested by its metrological parameters (0.38 g of poor silver).

of unknown location⁵³; none of them was found in the territory of the present Czech Republic and Moravia, the regions inhabited earlier by Boii tribe. We want to emphasize that iconography of this golden nominal (the smallest one at the time), characteristic exclusively of the Boii metrology, is much different from earlier (dated to C phase) coins of the same nominal. The difference is such considerable that the issue was included to the Boii coinage only due to the inscription BIAT placed on the obverse of one variety.⁵⁴ A characteristic robust and closed triangle with spikes (rays, quite bold lines) on both its sides, and one or three rows of pellets (a triangle with rays) on its third side, is replaced in this case by a three-zone composition formed of a central funnel-like figure with open endings on two sides (one open ending is much broader) which is enclosed by two arcs placed at the edges of the coin with their curves directed towards each other. Two rays run from the arcs towards the edges of the coin. Only these rays and their arrangement are somehow similar to the image of the triangle with rays from C phase of the Boii coinage. The important novelty in the composition shown on all 1/8 staters from D phase is a small, semi-circular concave ("little arc") adhering to the edge of the coin on its axis, in the broader place of the central zone. As may be inferred from photographs in the work by Paulsen (unfortunately the pictures are not of good quality) in case of the coins that lack the inscription BIAT⁵⁵ the concave is surrounded by a larger, semicircular bulge.

We want to turn attention to some similarities between the above schematic image and the style of a coin type minted in the Muresul River valley in Transylvania. These coins were modeled on Philip II of Macedon (359-336) tetradrachm; they were classified by K. Pink as the eastern-Celtic type of Bratkranzavers⁵⁶, and by Romanian researchers after C. Preda as Geto-Dacian type of Toc-Cherelus⁵⁷ (the name taken from two places of discovery of hoards containing these issues). The coins come from the area with strong cultural Celtic and Geto-Dacian influences, but at this point we will not focus on the details concerning their attribution. We only want to note that they are dated to the years 150 – 70 BC, and they ceased to be

⁵³ Paulsen 1933, p. 77, Taf. 29:706-710; A. Vallašek, E. Kolníková 1990, p. 232-233.

⁵⁴ A. Vallašek, E. Kolníková 1990, p. 232.

⁵⁵ R. Paulsen 1933, Taf. 29:706-708.

⁵⁶ K. Pink 1939, p. 73-74, Taf. XIV:269-274.

⁵⁷ C. Preda 1973, p. 307-311. For a short summary of the ideas concerning this subject see I. Florkiewicz 2009, p. 101-102 and 110-111.

issued due to the activity of Burebista who aimed to create his own coinage based on the Roman system⁵⁸. The 1/8 stater described above, associated with D phase of the Boii coinage, contains: a composition consisting of three zones, a bulge rendering a small, strongly barbarized head of Heracles⁵⁹ (with a characteristic semi-circular concave at the edge), a framing formed of arcs, of which the right one shows an extremely schematized skin of a lion surrounding Heracles' head, and two parallel lines running from the arc to the edge of the coin. Such a direction of influence was possible due to the war activity of Burebista against Boii and the migrations of Celtic tribes associated with this war⁶⁰.

In the spirit of the above interpretation one can examine also slight but significant differences between the reverses of 1/8 staters of the Bratislava type and the Kraków type. The main difference between them is replacing the hollow at the edge of the coin by a pellet which is put exactly in the place of Heracles' eye on tetradrachm.

We can add to the above observation the description of an amazingly interesting artifact associated indirectly with Celtic coinage, which we have discovered during the excavation at Gaški, site 18. This is a round bronze pendant (inv. no. 7309) with a diameter of about 19 mm, thickness 3 mm, and weight 8.05 g. It has three broad unornamented lugs – one on the top and two on the sides (fig. 8). The rim of the pendant is ornamented with short, oblique and deep lines. Central, strongly convex part of the pendant (projecting 4.5 mm above its surface; the other side is concave, with the fabric imprinted, which indicate the use of the lost wax-casting technique) shows a complex, highly stylized image with the diameter of 14 mm, whose understanding is possible only through comparing it with the obverse of the staters from the Muresul valley in Transylvania mentioned earlier in the text. Coins of this type were made of an alloy containing quite small amount of silver and they had a shape of a bowl. The convex side of the pendant shows a strongly barbarized image of Heracles' head – much smaller than the one on tetradrachms – turned right, with a wreath of lion skin. The framing around the head is covered with parallel lines put more densely than in the originals. Its ending (lion skin) has a semi-circular shape, less

⁵⁸ L. Morawiecki 1986, p. 87.

⁵⁹ Or Zeus according to D. F. Allen 1980.

⁶⁰ L. Morawiecki 1986, p. 88.

geometric than on the coins; also two distinct zigzags were added there. Within the head of Heracles, instead of two horizontal lines imitating lips were placed two vertical lines resembling teeth. While identifying this very characteristic image seems obvious, the details of its execution on the pendant and the obverse of the coin differ so considerably that one can assume different chronology and the place of minting of the original. However, the person who made the imitation must have been aware of the meaning of the elements shown on the image, for the changes seem logical.

The three staters discovered recently in Kujawy – in Gąski, Krusza Zamkowa and Sławęcinek – have much in common and undoubtedly represent two similar coin types. Beyond the Kujawy region the only coin of one of these types was discovered in Modlniczka in the Małopolska region.⁶¹

We begin the analyzing of iconography of the above issues with the stater from Gąski, the coin in the convex-concave form with the diameter of 15-16 mm, thickness 5 mm and weight 5.48 g. It was made of an alloy containing ca 67.75% of gold, 30.2% of silver and 1.5% of copper. The obverse, which is hardly readable, shows probably two stripes converging at an acute angle, closed with the third and narrower stripe. The reliable identification of this image is not possible. The reverse, on the other hand, is very clear. It shows a complex symmetrical composition that consists of a narrow arc placed along the part of the coin's edge; from the arc run distinct wedge-shaped lines; further part of the composition includes two opposing arcs directed with their curves to the center of the coin; within their curves are placed sets containing several pellets and a deep, semi-circular incusum. A prominent central wedge-shaped line runs through almost all the length of the incusum; the side (half-shorter) wedge-shaped lines are placed outside the incusum, near its edges. The pointed endings of these wedge-shaped lines are directed to three pellets ended with shorter wedge-shaped lines (fig. 9).

The image shown on the reverse of the stater from Gąski undoubtedly resembles the stater from Masłów (described above) both in terms of the used elements and the character of composition.⁶² They are similar to such extent that one can find all “the Masłów composition” on the sta-

⁶¹ M. Byrska-Fudali, M. M. Przybyła, M. Rudnicki 2009, p. 273-295.

⁶² *ibidem*, p. 295 – the authors regard some elements of the images from Masłów as similar to those shown on the stater from Modlniczka; these elements are: identical shape of a narrow “crescent” and dots with pointed projections.

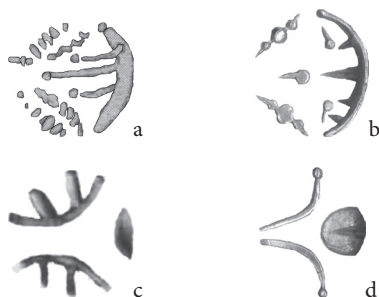

Fig. 5. Separate images that together form a composition on the reverse of the stater from Gąski: reverse of the stater from Masłów (a), similarities to the reverse of Masłów visible on the reverse of the stater from Gąski (b), the reverse of 1/8 stater of the Bratislava type – Paulsen no. 706-710 (c); similarities to the reverse of 1/8 stater of the Bratislava type visible on the reverse of the stater from Gąski (d).

ter from Gąski (fig. 5). The composition consists of a narrow arc placed near the edge of the coin with wedge-shaped lines ended with pellets, and stripes converging at a right angle (in the case of Gąski the stripes consist of lines made of “strung” pellets). But there are also other sets of elements – two opposing arcs directed with their curves to the center of the coin, and semicircular concave on the axis in the place where the arcs are most distant from each other. Thus, we have another (mentioned already in this study) composition, characteristic of 1/8 staters from Bratislava region, which is present also on the 1/8 staters of the Kalisz type and those from Małopolska (the prow of a ship type). The reverse of the stater from Gąski is a very skillful combination of two slightly transformed but almost complete compositions known from rare Celtic coins discovered in Masłów in the Śląsk region (Gallo-Belgic provenience) and in southwestern Slovakia (the Boii coins, of eastern-Celtic influence); the reverse bears resemblance also to the coins minted in the Kalisz area and in the Małopolska region. Another trait that links 1/8 staters of the „prow of a ship” type from Małopolska and the find from Gąski is a crescent shape of the above described opposing arcs. The second stater of this type, much younger, weighing only 4.44 g and containing 28.12% of gold⁶³ was discovered in Modlniczka in the Małopolska region; this coin has none images on the

⁶³ ibidem, p. 278, 281.

obverse; and the images on the reverse are made carelessly and are slightly schematized in comparison with the stater from Gąski.

The gold mussel stater from Sławęcinek, district Inowrocław (fig. 6) weighing 6.23 g⁶⁴ was found in 1881; it is held in the collection of Staatliche Münzkabinet in Berlin. Another stater of this type, weighing 3.57 g, with a diameter of 15-16 mm, thickness of 3.5 mm, containing ca 14.5% of gold, 66.05% of silver and 7.35% of copper has been discovered during our research at Krusza Zamkowa, site 3⁶⁵ (fig. 10). There were several attempts at establishing the provenience of the coin from Sławęcinek. R. Forrer claimed that the coin was of Celtic-Germanic origin⁶⁶ and R. Paulsen regarded it as an imitation of the Boii coins⁶⁷. K. Pink assumed, on the other hand, that due to its low weight the coin had to be the product of Cotini tribe from northern Hungary on the Danube and from southern Slovakia⁶⁸. Finally, K. Castelin claimed that it was a coin minted in the area between the Odra and Wisła⁶⁹.

Fig. 6. Stater from Sławęcinek, district Inowrocław, discovered in 1881 (Paulsen no. 404).

The obverse of the stater from Sławęcinek shows a clearly readable composition, similar to the one on the stater from Masłów, with a single central element and an encircling “wreath”. However, here the central element – located in the most convex part of the coin – has the form of a rectangular shallow concave, around which different repeatable elements are spaced at equal intervals. These elements are three bow-shaped lines unconnected with the central convex, all ended with a single pellet. They form a three-arm rotating element (here turned to the left) which we regard as a triskele – a motif typical of many ancient coins. It was ren-

⁶⁴ R. Paulsen 1933, p. 148, Taf. 19:404; Z. Zakrzewski 1925-1927, p. 217 wrongly describes the find as 1/3 stater.

⁶⁵ R. Forrer 1908, p. 347.

⁶⁶ R. Paulsen 1933, p. 122.

⁶⁷ K. Pink 1936, p. 37.

⁶⁸ K. Castelin 1976, p. 271.

⁶⁹ Compare footnote 48.

dered in many different ways. In this case one should focus attention to the specific shape of narrow bow-shaped lines ended with pellets, and above all, the lack of connection between the arms of triskele and the central element of the image. Such a composition is characteristic of a unique issue of Eburons mentioned already in the text during the analysis of the stater from Masłów (Scheers 31)⁷⁰. The coins of this issue were found individually as well as in assemblages and hoards (Fraire-2, Maastricht)⁷¹. They were minted in 54/53 BC and associated with the insurgence against Caesar under the leadership of Ambiorix. The image was not used in coinage of Eburon tribe before; it was probably created for campaign against Romans as a symbol connecting all the Celtic and Germanic tribes that participated in the battles with Caesar. Characteristic staters with triskele had their origin in Vindelici coinage and later they appeared in Ubii tribe⁷². The arms of the triskele ended with pellets shown on the abovementioned issue of Eburons (fig. 7a) are narrower in relation to the originals; they do not have a distinct connection with a central image showing a small circle with a pellet inside. On the stater from Sławęcinek this central element is replaced by a shallow rectangular concave (fig. 7b) – the element known from some series of the Boii mussel staters⁷³.

Fig. 7. Triskele (a) on the obverse of the Eburon stater (Scheers 31) and (b) on the obverse of the stater from Sławęcinek.

The images shown on the reverses of the staters from Gąski and Modlniczka, as well as Sławęcinek and Krusza Zamkowa have several features in common and they undoubtedly represent similar coin types. The composition placed on the staters from Sławęcinek and Krusza Zamkowa differs from the first two ones mainly formally. The narrow arc placed near the edge of the coin reaches further ends of the arcs curved towards the

⁷⁰ J. Heinrichs 1999, p. 292; Maastricht – www.archeonet.be/?p=4289.

⁷¹ S. Scheers 1983, p. 83; J. Heinrichs 1999, p. 282-283.

⁷² J. Heinrichs 1999, p. 283, footnote 28.

⁷³ K. Castelin 1976, p. 270-271.

center, and in the case of Gąski and Modlniczka it reaches their closer endings. Examining the reverses of the staters from Sławęcinek (fig. 6) and Krusza Zamkowa (fig. 10) in a similar way that the stater from Gąski, at first we distinguish the already described set of arcs directed with their curves towards the center of the coin and incusum placed near them. The rest of the composition also resembles the composition shown on the stater from Masłów. We have already mentioned the “eye” shape with three horizontal lines ended with pellets. On the coin from Gąski this set is rendered by three very narrow wedge-shaped lines incorporated into incusum. The central wedge-shaped line runs through the middle of incusum, and the side ones (half shorter) are placed outside incusum – near its top and bottom edges. On the staters from Sławęcinek and Krusza Zamkowa remained only a central, distinct wedge-shaped line inside incusum and a set of three pellets (without additional wedges running from it). One should also mention another element (not shown on the coins from Masłów and Gąski) resembling clearly the Treveri staters. This is a bead-like line running through the axis of symmetry of the image, which forms a part of “an eye”. Its framing is formed of pellets (four in this case) strung on a straight line, as on the stater from Gąski (which is visible more clearly on the latter).

The third coin that we have discovered is 1/8 stater from Krusza Zamkowa, site 3 (fig. 11), weighing 0.68g, with a diameter of 10.5-11.5 mm, and thickness 2.5 mm. The alloy contains ca 70.75% of gold, 26.2% of silver and 1.7% of copper. The obverse is hardly readable, as is in case of most Celtic issues found in the Polish lands. On its spherical surface are placed two distinct convexes of different size separated from each other by an interrupted arc-like bulged line with a parallel small concave. Along the ridge of the coin is located a set of six or seven small unrepeatable signs (readable to a different degree) possibly imitating letters. The symmetric image placed on the reverse consists of (in its central part) two narrow arcs directed with their curves towards each other⁷⁴; the ending of one arc is slightly forked, and the rest of endings are sharp. Near each arc, on the concave side, is placed a slightly shorter arc with a set of six pellets inside – four of them are parallel to the arcs and the two ones are placed closer to the edge of the coin. Additionally, the composition has two elements

⁷⁴ In the result of the wear of the die, the central arcs merge with pellets placed inside the outer arcs.

in the shape of acute angles with pellets at each ending, with their vertexes directed towards each other. They are located between the endings of the central arcs. The arcs are not regular but crescent-shaped, as on the stater from Gąski and 1/8 stater of the “prow of a ship” type. Not only the similarity between the arcs of the above coins is worth noting. One should also focus attention to the fact that 1/8 stater from Krusza Zamkowa was not struck centrally and thus a small plain space on the axis of the coin was left, which possibly resembles the untypical shape of the Małopolska fractions of a stater⁷⁵. Yet, the most important similarities concern the images of the two coin types. The composition on 1/8 stater from Krusza Zamkowa, likewise on other issues discovered in the Kujawy region, is a compound of images – in this case it is the multiplying of the same, already complex image⁷⁶. We can distinguish two elements in the shape of the “prow of a ship” known from Małopolska when we turn the coin at 180 degrees. These two elements, partly overlapping, form a new symmetric (as opposed to the original) composition.

Broadly defined metrology plays important role in the research on Celtic coinage. Additionally, the coins discovered in the Kujawy region underwent the analysis of elemental composition of the alloy. The analysis with the spectrometer XRF (miniPAL) was carried out by professor Jerzy Langer from the Laboratory for Materials Physicochemistry and Nanotechnology in the Department of Chemistry of Adam Mickiewicz University in Poznań (tab. 1).

We realize that methods of non-invasive elemental analysis carried out on the heterogeneous metal alloys are problematic⁷⁷. Thus, we treat the results as preliminary and approximate, averaging at the same time (arithmetic mean) the measurements taken from obverses and reverses of individual coins; it is necessary to add that analysis was carried out after the coins underwent conservation treatment.

The described coins, although they come from the territory located close to the area once inhabited by Boii tribe and bear some characteristics of the Boii coinage, do not match any standards of this monetary system in terms of weight and composition of alloy. According to Castelin's dating

⁷⁵ P. Adamkiewicz 2000, p. 56, the coin is in the shape of a small deep bowl with „a little roof”.

⁷⁶ Compare previous comments concerning 1/8 staters of the „prow of a ship” type.

⁷⁷ for example M. Rudnicki 2004, p. 393-398.

Table 1. Elemental composition (%) of the alloy in the coins from Kujawy.

Coin type/Site	Au	Ag	Cu	Fe	Zn	Ca	Si	Cl
1/8 stater from Krusza Zamkowa inv. no. KZ3/1294 – obverse	72.1	25.8	1.8	0.3	-	-	-	-
1/8 stater from Krusza Zamkowa inv. no. KZ3/1294 – reverse	69.4	26.6	1.6	0.5	-	1.7	-	-
stater from Gąski 18 inv. no. 7014 – obverse	69.5	28.4	1.6	0.4	-	-	-	-
stater from Gąski 18 inv. no. 7014 – reverse	66.0	32.0	1.4	0.2	-	0.2	-	-
stater from Krusza Zamkowa inv. no. KZ3/1295 – obverse	16.0	68.9	7.7	0.5	0.8	0.5	-	6.0
stater from Krusza Zamkowa inv. no. KZ3/1295 – reverse	13.0	63.2	7.0	1.5	0.8	2.1	5.0	7.0

system dividing the gold Boii minting into periods A-D mainly according to the gradual decrease in weight of gold in the alloy⁷⁸, D period is connected with transferring the minting to the Bratislava area and is marks the end of the Boii coinage. The staters from this period weigh 6.5/6.4 g and the coins with lower weight were included to this period arbitrarily. Thus, it is necessary to raise the question whether Celtic coinage associated with the Polish lands, produced in at least several workshops, variable in terms of typology and style, but having much in common is represented only by imitations of the Boii coinage, as has been claimed so far, or is it an absolutely new quality? If so, does it need different references, including those concerning their metrological characteristics (weights and composition of the alloy)?

Comparing the information about weights of the analyzed coin types from the Polish lands with the data (much less numerous) relating to the gold content in them, one can notice certain inconsistencies in generally correlated decreasing trends concerning the weights of individual coin types and the quality of the alloy.

⁷⁸ K. Castelin 1965, p. 10-39.

Taking into consideration only the weights of the coins we get a picture of variability with two general elements: one of them includes the coinage associated with the Małopolska region (staters of the Kraków type and 1/8 stater of the “prow of a ship” type), and the second includes the coin types discovered near Kalisz, in Kujawy and in the Śląsk region. The first group comprises staters with the weight variability of 7.4-5.6 g. and fractions for which the staters of account weigh 6.8-6.3 g. The second group includes the staters (or staters of account) weighing less than 6.25 g (the stater from Sławęcinek weighs 6.23 g), with the lightest one weighing only 3.57 g. If we refer these weights to the periods of the Boii coinage, we should, as systematically did K. Castelin, associate the coins of the Kraków type with C phase⁷⁹; M. Rudnicki in his publication on the find from Pełczyska tried to date the fraction of the “prow of a ship” in the same way⁸⁰. Dating those staters to D phase by Z. Woźniak resulted from other than metrological arguments⁸¹. The coins of the second group, as has already been mentioned, are placed far below the bottom threshold in Castelin’s dating system.

Information about the composition of the alloy leads to different conclusions. Firstly, K. Castelin divided the Kraków type into gold coins (one coin), coins made of “pale” gold (two ones), and silver coins (two ones). Thus it appears that this type went through a cycle of changes towards the coins which were gold only in denomination. However, the coins made of “pale” gold (4.42 and 5.92 g) and the “silver” ones (6.0 and 5.63 g) are clearly heavier than the coins of silver color in other coin types (e.g. Modlniczka 4.44 g, Krusza Zamkowa 3.57g). Further inconsistencies in the analyzed diagram concern the different weights of the staters of account of the “prow of a ship” type fractions, those from Krusza Zamkowa, and the stater from Gąski in relation to similar, in large part, composition of the alloy in these coins. The coin from Pełczyska with the weight of the stater of account 6.72g has only slightly higher gold content (ca 70-75%) than the find from Krusza Zamkowa, for which the stater of account weights only 5.44 g. The latter find, on the other hand, has slightly higher content of gold than the coin from Sieradz (stater of account 6.24 g) and from Modlniczka

⁷⁹ K. Castelin 1976, p. 260-268.

⁸⁰ M. Rudnicki 2004, p. 402.

⁸¹ Z. Woźniak 1986, p. 74-75.

(stater of account 6.18 g). The stater from Gąski (5.48g), likewise the above coins contains almost 68% of gold.

The above comments are not very precise, for they are based not on the analysis of the chemical composition of the Kraków type coins but on quite subjective descriptions of their color, which were to prove roughly the presence of silver in the alloy. The results of different, in large part non-invasive, analyses carried out with the use of various types of tools and referring to the heterogeneous alloy of late Celtic coins also should be treated as approximate⁸². However, it is worth noting that the analyses indicate that the differences in weight are not necessarily the proper criterion for establishing chronology; possibly the coins from Małopolska and other coins minted in the area of the present Poland came from the same time period. At least, one can assume two trends in variability of metrological characteristics in the described groups of Celtic coins.

Correlating the metrologies of the Małopolska coins (staters and 1/8 staters) with the Boii coinage system requires the analyzing of the data concerning the staters of the Freiburg type, which in our opinion were iconographical models for the coins from Małopolska. The mean weight of the Freiburg staters is 7.4 g, and gold content 80-90%.

The parallel functioning of these two metrological systems would be possible if the Małopolska coins had higher weight and at the same time lower than others content of gold, or if last gold coins (in nominal terms) did not serve monetary function any more⁸³. One of the arguments for the above statement is numerous coins from this period found in Celtic sanctuaries.

In the Kujawy region the coins came from the sites at which Celtic sanctuaries (within settlements and cemeteries) were also discovered. Archaeological context (horizontal stratigraphy) is known only for Janków Drugi near Kalisz; the information says that the most distant coins were placed ca 200 m from each other⁸⁴. This indicates that the deposit was not largely scattered. Although features dated to the late La Tène period were discovered during excavation conducted by different researchers, only few frag-

⁸² Compare footnote 76.

⁸³ J. Wielowiejski 1981, p. 193; M. Nick 2006, p. 111-112; N. Roymans, J. Aarts 2009, footnotes 8, 11.

⁸⁴ S. Miłek, L. Ziąbka 2009, p. 27, footnote 12.

ments of pottery that could be dated to the period were recorded there⁸⁵. Hence, it seems hardly possible that this multicultural site was a settlement in the La Tène period.

Researchers have long suggested the presence of Celtic mints in the territory of present Poland or between the Odra and the Wisła⁸⁶. The discoveries of Celtic casting forms for producing coins at some sites in Małopolska⁸⁷ have somehow confirmed this assumption. However, only the discoveries made in Poland in the last several years and publications concerning them have changed the previous state of knowledge: the collection of Celtic coins was supplemented by the coins minted probably in Małopolska – 1/8 staters. Additionally, 1/8 stater of the Kalisz type was distinguished; and confirmed has been the hypothesis concerning the presence of a Celtic mint in the Prosna valley (the site situated unexpectedly far further to the north)⁸⁸. And thus, three groups of coins have been distinguished, quite similar in terms of stylistics and clearly different in terms of their weight and composition of alloy, minted probably for longer period of time. They can be called stable types:

- 1) staters of the Kraków type
- 2) 1/8 staters of the “prow of a ship” type
- 3) 1/8 staters of the Kalisz type

Celtic staters discovered in Kujawy, strongly associated in terms of stylistics with the find from Sławęcinek and the stater from Modlniczka allow for adding two other types of coins to the list:

- 4) staters of the Sławęcinek type – 2 coins
- 5) staters of the Gąski type – 2 coins

The rest of Celtic coins, weighing less than 7 g (the weight of the stater or the stater of account) discovered in the territory of present Poland are still to be considered incidental, as they are known only from single finds. However, it is worth to add that until recently all the coins discovered in Poland were allocated to the group of incidental finds (apart from the coins of the Kraków type).

Two stable coin types, with similar images placed on very characteristic reverses, are represented by three coins that come from three different sites

⁸⁵ M. Rudnicki, S. Milek, L. Ząbka, A. Kędzierski 2009, p. 103-104.

⁸⁶ Z. Woźniak 1967, pp. 207 sqq.; K. Castelin 1957, pp. 97 sqq.; 1966, p. 168; 1976, p. 262-265.

⁸⁷ Z. Woźniak 1986, p. 70-74 (there: the earlier literature on the subject).

⁸⁸ M. Rudnicki, S. Milek, L. Ząbka, A. Kędzierski 2009, p. 116.

in the Kujawy region and one coin found near Kraków (Modlniczka). All the data – the dispersion of finds, different images and weights than in the case of the Małopolska coins, generally narrow spread of individual issues from the Polish lands and the archaeological data concerning the presence of Celts in Kujawy – lead us to conclude that the Kujawy region was the most probable location of minting the staters of the Sławęcinek and Gąski types.

Increasing number of archaeological sources allows for creating a preliminary outline of the local Celtic coinage in Kujawy. It is also necessary to examine – from the perspective of numismatic sources – the problem of origins and differentiation of Celtic communities that inhabited some parts of this region.

The results of the analyses show associations between different issues of Celtic coins from the Polish lands. What is important, those associations do not refer only to single elements, but to all images, which are connected skillfully and precisely, in a way that allows for identifying them in new compositions. These basic images appeared firstly on the coins from beyond the Polish lands and they are so characteristic, despite some transformations, that they can be associated with specific Celtic tribes. They come from three directions: from the area of Boii (south-western Slovakia), from Celto-Dacian territory (especially from a small area in the Mureș river valley in Romania), from the Gallo-Belgic region (present south-eastern Belgium, Luxemburg and the vicinity of Trevir in western Germany), and finally from the Helvetii area (part of Switzerland near the eastern lake Neuchâtel).

Some interpretational problems appear in connection with the “Boii” elements which are shown on all the coins from Poland described in the study and are undoubtedly the source of the hybrid coinage. All the analyzed coins were minted in a specific Boii monetary system. However, it is difficult to see metrological associations of the coins from the Polish lands with the Boii coinage, for weight and the composition of the alloy (gold content) of the coins from Poland, as we have already mentioned, do not match any characteristics of the Boii gold coinage. The Boii coinage decline practically in the last (Bratislava) phase of its development making place for numerous silver issues. In the Polish lands, on the other hand, only gold coinage emerges and develops, contradictory to the tendencies prevalent in the areas inhabited by Boii at that time. It is worth noting that the coins discovered most frequently are staters and their contem-

porary smallest fractions – 1/8 staters. There were only few discoveries of 1/3 staters⁸⁹ which are characteristic of all periods of the Boii coinage. Adapting the Boii monetary system by people inhabiting the Polish lands seems unquestionable, although selective to some degree. Finally, there is a problem connected with iconography taken from the Boii coins. Staters and their fractions in the last phase of their development show specific images on their reverses, different for each nominal. In the territory of present Poland this principle is broken, for only one composition prevails: the image consisting of two arcs directed with their curves towards each other, with other various elements added (pellets, lines, a third and smaller arc on the axis of composition); this image was taken from the smallest fraction of D phase of the Boii coinage – 1/8 stater. It is placed not only on all 1/8 staters, but also on full staters from Kujawy and on two known coins with the nominal of 1/3 stater⁹⁰. Curious is the wide spread of this very image, and, all the more, the fact that it differs considerably from the images shown on earlier (dated to C phase) coins of this nominal. In our opinion, there is a connection between this composition and one of the issues coming from the Muresul valley in Transylvania (from the Celto-Dacian area). The process of consolidation of some Boii group with migrants from a small area in Transylvania began probably in the territory of Great Boii (1/8 stater of the Bratislava type), and hence we do not know whether the spread of the abovementioned image in the territory of present Poland was associated with Boii or some peoples from Celto-Dacian area. In archaeological material from the Małopolska Celto-Dacian pottery was recorded in the artifact assemblages discovered in the settlements of the Przeworsk culture⁹¹. Additionally, north of the Carpathian Mountains some coins imported from this area were discovered⁹². Name

⁸⁹ Coins from the Śląsk region (R. Paulsen 1933, p. 50, Taf. 23:489) and from Konin-Grójec (Money trend, 2011).

⁹⁰ Compare footnote 89. On the coin from the Śląsk region those arcs filled with pellets are incorporated into surroundings of the central image. More complex is the problem of composition shown on 1/3 stater from Konin-Grójec, but also here, in the transformed image (two narrow parallel lines in the place of an oval, almost merging lines on the Boii originals; transferring pellets to the sides of image) one can see an attempt to show a pattern of alternate arcs with pellets placed outside.

⁹¹ M. Rudnicki 2004, p. 401; P. Poleska 2005, pp. 190 sqq.; M. Byrska-Fudali, M. M. Przybyła, M. Rudnicki 2009, p. 288.

⁹² A. Mikołajczyk 1984, p. 49; I. Florkiewicz 2009, pp. 101 sqq.

Setidava (located below Askaukalis), mentioned by Claudius Ptolemaeus in the description of the amber route is of Geto-Dacian character⁹³. Thus, it is possible that also some other motifs from the area of Transylvania and western Romania appeared on different gold coins discovered in the territory of present Poland. The communities inhabiting the area lived beyond the zone of gold coinage; hence the identification of the images on the gold coins from the Polish lands, as is the case of the stater from Bratislava, may be very difficult.

From the southeastern part of the Gallo-Belgic area come two types of coins which had a direct influence on the Celtic coinage in the territory of present Poland. The first one is represented by a stater (Scheers) of Eburons. Images similar to those shown on the Eburons' coin are put on the obverses of the staters from Sławęcinek in the Kujawy region, Masłów in the Śląsk region and on staters of the Kraków type. This example proves most distinctly that the reason behind appearance of those images on the coins from the Polish lands was not cultural influence, as the coin is the last known issue of Eburons dated to 54/53 BC and strictly connected with Gallic wars. Soon after, almost all the tribe was exterminated (Caesar, Gallic war VI: 34, 35, 43), and those its members who survived escaped behind the Rhine, including the leader of the insurgence against Romans, Ambiorix. Then Eburons disappeared from the pages of history.

The presence of Gallo-Belgic elements on the coins from the Polish lands may be confirmed and supplemented also by the images of "an eye" put on the staters from Masłów and Sławęcinek, and on the second type of the Kujawy staters. This element is ascribed mainly to the coins of Treveri tribe and dated to the period of Gallic wars. From our viewpoint it is important to add that after the tragically ended insurgence of Eburons in 53 BC Treveri were Eburons' closest allies. We know from written sources that the relatives of Indutiomarus, a leader of Treveri who was killed in the battle, crossed the Rhine together with Germans who were to support them in the battles (Caesar, Gallic war VI:8). However, Eburons' fate differed from the situation of Treveri, for only part of Treveri tribe were involved in the war with Romans and thus forced to emigrate after the death of their leader Indutiomarus; Treveri remained Roman ally.

⁹³ J. Kolendo 1981, p. 14; A. Cofa-Broniewska 1979, p. 147, footnote 90.

The images of the coins from Małopolska, on the other hand, (mainly 1/8 staters of Pełczyńska type, staters from Modlniczka, on the coin discovered near Sieradz, and probably on the coins of the Kraków type) resemble those known from Helvetii coinage (staters of the Freiburg type). These are images of the prow of a ship. In 58 BC Helvetii and the groups of other Celtic tribes including many people of Boii tribe, burned their settlements and in fear of Germans started to migrate towards Aquitaine in search of new places to settle (Caesar, Gallic war I: 2-29), but after several battles they were held back by Caesar. Some had to return to the previously inhabited areas which now became a buffer zone between Rome and German territory; other groups were allowed to settle among Gallic Celts; finally, many people died or were dispersed. It is possible (although for obvious reasons we do not have any written sources) that in the result of those events some groups of Helvetii and Boii migrated to the territory of Małopolska, which was the northern boundary of the Boii settlement. At this point it is worth mentioning that Tacitus gives the name *Helvecones*⁹⁴ for one of the tribes of the Lugian Federation associated with the lands of southern and central Poland.

Similar images as in Gallo-Belgic area were shown on the coins found in the Śląsk region, Kujawy, and Małopolska (obverses of the Kraków type): Helvetii images are known only in Małopolska, and southern ones – in Małopolska, Kujawy and in the area between Kalisz and Kujawy. The present state of knowledge is incomplete and further research undoubtedly will allow for adding new finds to this list, especially ones from the Śląsk region and the area north of Kalisz. Taking the above data as a background we can assume that Celts in the Kujawy region were a community represented by groups variable in terms of origin. They came from the south (Boii and people from the Geto-Dacian area) and north of Europe (from the Gallo-Belgic area; Eburons and Treveri).

Relative chronology of Celtic coinage in the Polish lands has been established on the basis of gradual decrease in weight and gold content in the alloy. However, the problem appears while comparing the weights of the Małopolska coins with other coin types minted in the Polish lands. For, it seems that different metrological traditions (at least two ones) could exist at the same time in the territory of present Poland (this refers also to the

⁹⁴ H. Łowmiański 1963, p. 225.

coins' iconography). Hence, simple reference to the Boii metrology in case of such genetically complex coinage is unjustified.

Another feature which indicates changes in the coins through time is the gradual disappearing of the previously clearly visible images from the obverses. However, this refers only to the coin Gallo-Belgic circle (Masłów, Sławęcinek, and to a lesser degree staters of the Kraków type). None of the other coin types from the territory of present Poland has an obverse image clear enough for interpretation.

The beginnings of Celtic coinage in the Polish lands can be established quite precisely on the basis of dating issues of which compositions or images appeared on the coins discovered in Poland. And thus, the issue of 1/8 stater of Great Boii was minted in D period (60-40 BC); the coin from the Muresul valley was produced probably to ca. 70 BC; the Helvetii Freiburg type has not been dated precisely so far. Of essential significance are well dated coins' images from the Gallo-Belgic area dated to the period of Gallic wars (coins with an eye), especially the stater of Eburons with triskele (Scheers 31) dated to 54/53 BC. It appears that the Celtic in its declining form coinage emerged in the Polish lands after 53 BC, probably only slightly later – in the second half the 1st century BC. This chronology refers to the types discovered in Kujawy, as well as in Śląsk and Małopolska. However, determining the dynamics of changes (changes in weight and the quality of alloy, or possibly, minting some types in later periods, or the moment of ceasing the coin production) is not possible at the present stage of research. Probably this was not a slow process, and one can search for potential similarities among the coins – gold only in nominal – produced by western Celts⁹⁵.

Even the most precise indicating of cultural traditions from which originated iconography, form and metrology of the described coins (including the coins from the Kujawy region), does not answer the question concerning the genesis of the Celtic coinage zone in the territory of present Poland. Taking into consideration chronology and the places of discovery, as well as already mentioned similarities between coin images one can form a hypothesis that this was the coinage of the Lugian Federation known from ancient written sources⁹⁶. In this perspective, the Federation itself would

⁹⁵ N. Roymans, J. Aarts 2009.

⁹⁶ On the subject of the Lugian Federation compare comments: H. Łowmiański 1963, p. 233; A. Cofta-Broniewska 1979, p. 170-171; J. Wielowiejski 1980, p. 160.

have been a conglomeration of tribes, including Celts that migrated to the territory of present Poland in the result of wars with Burebista and Caesar.

It should also be assumed that in Kujawy and Dolny Śląsk (Lower Silesia), which were northern and western boundaries of the Federation, some small but military and politically experienced group of tribal aristocracy from the Gallo-Belgic area (known from written sources) may have been present, possibly including Ambiorix himself.

Poznań, September 2011

Literatura/Bibliography:

Adamkiewicz P.

2000 Moneta celtycka z okolic Sieradza, *Magazyn Numizmatyczny*, Nr 29, s. 56-57.

Allen D. F.

1980 *The Coins of the Ancient Celts*, Edinburgh.

Andrałojć M.

1993 The phenomenon of dog burials in the prehistoric times on the area of Middle Europe, *Ollodagos*, pp. 127.

1996 Z problematyki pochówków psów u Celtów w świetle materiałów z Wielkiej Brytanii [w:] *Z badań nad genezą regionalizmu kulturowego społeczeństw Kujaw*, *Studia i materiały do dziejów Kujaw*, 6, (red.) A. Koško, J. Bednarczyk, P. Chachlikowski, s. 155-164.

Andrałojć M., Andrałojć M., Silska P., Szyngiera P.

2010 O kierunkach i możliwościach interpretacji układów zabytków rejestrowanych jako anomalie elektromagnetyczne na powierzchni stanowisk archeologicznych/ Directions and possibilities in interpretation of layouts of artefacts registered as electromagnetic anomalies on the surface of archaeological sites, *Wiadomości Konserwatorskie*, Nr 27, s. 95-107.

Andrałojć M., Stolpiak B.

2004 Pochówki dzieci z cmentarzyska kultury przeworskiej w Gąskach, stan. 18 [w:] *Dusza mała, a strata ogromna. Funeralia Lednickie* Spotkanie 6, (red.) W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński, Poznań, s. 217-221.

Bednarek M.

2009 Nowa Cerekwia – celtyckie El Dorado na Górnym Śląsku, *Wrocławskie Zapisy Numizmatyczne*, 2/2009 (38), s. 6-13.

Blanchet A.

1905 *Traité des monnaies galloises* I, II, Paris.

Byrska-Fudali M., Przybyła M. M., Rudnicki M.

2009 Celtic coins found at site 2 in Modlniczka, dist. Cracow/ Monety celtyckie znalezione na stanowisku 2 w Modlniczce, pow. krakowski, *Sprawozdania Archeologiczne*, t. 61, s. 273-295.

Castelin K.

- 1957 O slezských duchovkách, Numismatické Listy, R. XII, s. 96-100.
1965 Die Goldprägung der Kelten in den böhmischen Ländern, Graz.
1966 Złote monety celtyckie w Czechosłowacji i w Polsce, Wiadomości Numizmatyczne, R. X, z. 3, s. 163-172.
1970 Le statère BN 8744, une frappe Ménapienne ?, Revue Belge Numismatique et de Sigillographie, t. CXVI, s. 91-96 (Planches IV-V).
1976 Keltenmünzen in Schlesien, Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege, vol. 20/21, s. 221-277.
1985 Keltische Münzen – Katalog der Sammlung des Schweizerischen Landesmuseum Zürich, Stäfa O. J., 1-2, Zürich.

Cezar G. J.

- 2004 Wojna galijska, tłum. Eugeniusz Konik, Ossolineum/De Agostini, Wrocław.

Čižmář M., Kolníková E.

- 2006 Němčice – obchodní a industriální centrum doby laténské na Moravě, Archeologické rozhledy, LVIII, s. 261-282.

Cofta-Broniewska A.

- 1979 Grupa kruszańska kultury przeworskiej, Poznań.
1993 Miejsce praktyk kultowych ludności grupy kruszańskiej kultury przeworskiej [w:] Wierzenia przedchrześcijańskie na ziemiach polskich (red.) M. Kwapiński, H. Paner, Gdańsk, s. 77-87.
Cofta-Broniewska A., Koško A.
1982 Historia pierwotna społeczeństw Kujaw, Bydgoszcz.

Crawford H. M.

- 1974 Roman Republic Coinage, Cambridge.

Dobinson C., Denison S.

- 1995 Metal detecting and archaeology in England, (English Heritage, Council for British Archaeology), London-York.

Florkiewicz I.

- 2009 Monety geto-dackie z obszaru Polski – nowe dane/ Die geto-dakischen Münzen auf dem Gebiet Polens – neue Daten [w:] Archeologia Barbarzyńców 2008: powiązania i kontakty w świecie barbarzyńskim. Materiały z IV Protohistorycznej Konferencji Sanok, 13-17 października 2008/ Archäologie der Barbaren 2008: Beziehungen und Kontakte in der barbarischen Welt. Materialien aus der IV. Frühgeschichtlichen Konferenz in Sanok 13.-17. Oktober 2008, (red.) M. Karwowski, E. Droberjar, Collectio Archaeologica Ressoviensis, Tomus XIII, Rzeszów, s. 101-122.

Forrer R.

1908 Keltische Numismatik der Rhein- und Donaulande, Straßburg.

Heinrichs J.

1999 Zur Verwicklung Ubischer Gruppen in den Ambiorix-Aufstand. D. J. 54 v. CHR Eburonische und ubische Münzen in Hortfund Fraire-2, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 127, s. 275-293.

Hermann L. D.

1711 Maslographia oder Beschreibung des Schlesieschen Massel Im Oelß-Bernstädtischen Fürstenthum mit seinem Schauwürdigkeiten, Theils Unterschiedlicher so wohl Heydnischer / als Christlicher Antiquitäten / Monumenten und Epitaphien / Theils Auf dem so genannten Töppelberge gefundener Sonderbahren Reliquien / von Urnis oder Todten Gefässen / Fibulis, Styli, Nadeln oder Griesseln / Messern / Müntzen / Donnerkeiten x. Theils In und als umb Massel in Regno Animal, Vegetabil, und Minerali befindlicher Naturalien / versteiner Muscheln / oder Muschel-Steinen / auch anderen figurirten Stein-Wesens / geschliffenen / und polirten Steinen / wunderbahren Brunnen / Erd-Baum und Feld Gewächsen / nebst dazu gehörigen Kuffer-Stucken zum Druck gegeben von Leonhard David Hermann Pfarrer in Massel. Brieg.

Jahn M.

1931 Die Kelten in Schlesien. Quellenschriften zur ostdeutschen Vor- und Frühgeschichte. I, Leipzig.

Kaczanowski P.

1996 Złota moneta celtycka z osady kultury przeworskiej w Kryspinowie, woj. Kraków, Sprawozdania Archeologiczne, t. 48, s. 119-133.

Kellner J.-H.

1990 Münzfunde von Manching und die keltischen Fundmünzen aus Südbayern, Stuttgart.

Kolendo J.

1981 Źródła pisane [w:] Prahistoria Ziemi Polskich, t. V, Późny okres lateński i okres rzymski, (red.) J. Wielowiejski, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, s. 9-17.

Loscheider R.

1998 Untersuchungen zum spätlatènezeitlichen Münzwesen des Trevererlandes, Archaeologia Mosellana, Tome 3, s. 63-225.

Łowmiański H.

1963 Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e., t. I, Warszawa.

Makiewicz T.

1986 Znaleźiska z kręgu kultury celtyckiej i trackiej na Kujawach [w:] *Celtowie i ich mennictwo*, Warszawa, s. 25-33.

Mikołajczyk A.

1984 The Transcarpathian finds of Geto-Dacian coins, *Archaeologia Polona*, t. XXIII, s. 49-66.

Mikołajczyk A., Walenta K.

1993 Moneta celtycka odkryta na cmentarzysku kurhanowym w Leśnie na Pomorzu, *Prace i Materiały Muzeum Archeologiczno-Etnograficznego w Łodzi*, Seria Numizmatyczna i Konserwatorska, Nr 10, s. 27-31.

Milek S., Ziąbka L.

2009 Mennica celtyckich Bojów w Jankowie koło Kalisza [w:] *Pieniądz i banki w Wielkopolsce*, *Studia nad Dziejami Pieniądza i Bankowości w Polsce*, (red.) W. Garbaczewski, R. Macyra, t. 1, Poznań, s. 23-28.

„Money trend“

2011 Schatzsucher fand Keltische Münze, nr 5/2011.

Morawiecki L.

1982 Początki mennictwa rzymskiego, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk-Łódź.

1986 Mennictwo celtyckie (Zarys mennictwa europejskiego, vol. 3), Kraków.

Nick M.

2006 Gabe, Opfer, Zahlungsmittel. Strukturen keltischen Münzgebrauches im westlichen Mitteleuropa, Bd. 1 Text und Karten, Bd 2 Katalog und Tafeln, Verlag Marie Leidorf.

Overbeck B.

1996 Keltische Münzwesen in Altbayern, *Jahresberichte der Stiftung Aventinum*, H. 9/10, s. 3-64.

Paulsen R.

1933 Die Münzprägung der Boier, Leipzig und Wien.

Pink K.

1936 Die Goldprägung der Ostkelten, *Wiener Prähistorische Zeitschrift*, Bd. 13, s. 8-41.

1939 Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn, Leipzig.

Poleska P.

2005 The Celtic settlement microregion in the area near Kraków [w:] *Celts on the Margin. Studies in European Cultural Interaction 7th Century BC - 1st Cen-*

туры AD. Dedicated to Zenon Woźniak, (ed.) H. Dobrzańska, V. Megaw, P. Poleska, Kraków, s. 187-194.

Preda C.

1973 Monedele Geto-dacilor, Bucuresti.

Robert Ch.

1868 Essai de rapprochement entre les monnaies celtiques du Danube et quelques monnaies anépigraphes de la Gaule cis-Rhénanne, Comptes-rendus de séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 12e année, s. 423-431.

Rosen-Przeworska J.

1948 Zabytki celtyckie na ziemiach polskich, Światowit t. XIX (1946-1947), s. 179-318.

Roymans N., Aarts J.

2009 Coin use in a dynamic frontier region. Late Iron Age coinages in the Lower Rhine area, Journal of Archaeology in the Low Countries 1-1 (May 2009), abstract, <http://dpc.uba.uva.nl/cgi/t/text/get-pdf?idno>.

von Roten H.

1991 Keltische Goldmünzen in der Schweiz [w:] Gold der Helvetier. Keltische Kostbarkeiten aus der Schweiz, Ausstellungskatalog (red.) A. Furger, F. Müller, Zürich, s. 85-91.

Rudnicki M.

2004 Złota moneta celtycka z osady w Pełczyskach, woj. świętokrzyskie, Monumenta Studia Gothica IV, Lublin. Europa Barbarica, s. 391-404.

2011 (w druku) Pieniądz celtycki na Śląsku [w:] Pieniądz i banki na Śląsku. Studia nad Dziejami Pieniądza i Bankowości w Polsce (red.) W. Garbaczewski, R. Macyra t. 2, Poznań.

Rudnicki M., Miłek S., Ziábka L., Kędzierski A.

2009 Mennica celtycka pod Kaliszem/ A Celtic mint near Kalisz, Poland, Wiadomości Numizmatyczne, R. LIII, z. 2, s. 103-145.

Scheers S.

1977 Traité de numismatique celtique II. La Gaule belgique, Paris.

Sills J.

2005 Horse spurs and the chronology of Belgic gold coinage, The Numismatic Circular, v. CXIII, number 6, p. 367-369.

Šedo O.

2006 Archeologie, archeologové a detektory kovů. Poznámky k tématu aneb *advocatus diaboli*, Archeologické rozhledy, LVIII, s. 291-301.

Vallašek A., Kolníková E.

1990 Keltska minca z Bratislavy, Kapitulskej ul. c. 17, Slovenska Numizmatyka t. XI, s. 231-234.

Wielowiejski J.

1980 Główny szlak bursztynowy w czasach Cesarstwa Rzymskiego, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.

Wiercińska J.

1996 Coins of the Roman Republic (Catalogue of Ancient Coins in the National Museum in Warsaw), Warsaw.

Woźniak Z.

1967 Monety celtyckie z ziem polskich, Wiadomości Numizmatyczne, R. XI, z. 4, s. 201-227.

1970 Osadnictwo celtyckie w Polsce, Wrocław-Warszawa – Kraków.

1986 Działalność mennicza Celtów w Małopolsce [w:] Celtowie i ich mennictwo, Warszawa, s. 69-75.

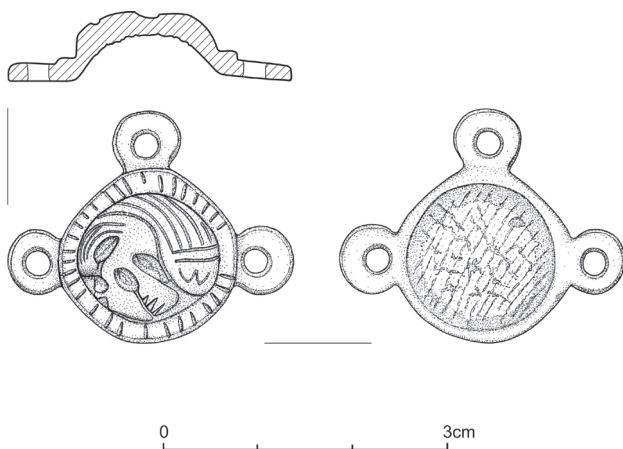
Zakrzewski Z.

1925-1927 O monetach celtyckich znajdujących w Polsce, Przegląd Archeologiczny, t. III, s. 216-221.

Spis rycin/List of the figures (Ryc./Fig.):

1. Miejsca odkryć monet celtyckich na Kujawach (Mapa na podkładzie maps-for-free.com na licencji GNU FDL). Places of discovery of Celtic coins in the Kujawy region (the map on the basis of maps-for-free.com under the terms of the GNU FDL).
2. Wyobrażenie dziobu okrętu na rzymskim kwadransie republikańskim (a), na 1/8 statera z Pełczysk (b), na jednej z odmian statera typu Freiburg (c), na 1/8 statera z Modlniczki (d), na drugiej odmianie statera typu Freiburg (e) i na staterze typu Wallis (f). Image showing the prow of a ship: Roman Republican quadrans (a); 1/8 stater from Pełczyska (b); one variety of the Freiburg type (c); 1/8 stater from Modlniczka (d); other variety of the Freiburg type (e), stater of the Wallis type (f).
3. „Oko” Apollina (a) na monecie Trewerów (Scheers 30) i rewers statera z Masłowa (b). Apollo's "eye" (a) on the coin of Treveri (Scheers 30) and on (b) the stater from Masłów.
4. Awers statera z Masłowa na Śląsku. The obverse of the stater from Masłów.
5. Rozdzielenie wyobrażeń tworzących kompozycję rewersu statera z Gąsek, gm. Gniewkowo: a – rewers statera z Masłowa, b – nawiązania do wyobrażenia z Masłowa na rewersie statera z Gąsek, c – rewers 1/8 statera typu bratysławskiego (Paulsen nr 706-710), d – nawiązania do rewersu 1/8 statera typu bratysławskiego na rewersie statera z Gąsek. Separate images that together form a composition on the reverse of the stater from Gąski: reverse of the stater from Masłów (a), similarities to the reverse from Masłów visible on the reverse of the stater from Gąski (b), the reverse of 1/8 stater of the Bratislava type – Paulsen no. 706-710 (c); similarities to the reverse of 1/8 stater of the Bratislava type on visible the reverse of the stater from Gąski (d).
6. Stater ze Sławęcinka, gm. Inowrocław, odkryty w 1881 r. (Paulsen nr 404). Stater from Sławęcinek, district Inowrocław, discovered in 1881 (Paulsen no. 404).

7. Triskeles (a) na awersie statera Eburonów (Scheers 31) i na awersie statera ze Sławęcinka (b). Triskele (a) on the obverse of the Eburon stater (Scheers 31) and (b) on the obverse of the stater from Sławęcinek.
8. Zawieszka ze stylizowanym wyobrażeniem głowy Heraklesa w lwiej skórze ze stanowiska Gąski 18, gm. Gniewkowo (fot. P. Silska, rys. J. Kędelska). Pendant with a stylized image of Heracles' head wearing lion skin found at Gąski, site 18, district Gniewkowo (photo P. Silska, drawing J. Kędelska).
9. Stater ze stanowiska Gąski 18, gm. Gniewkowo (fot. P. Silska). Stater from Gąski, site 18, district Gniewkowo (photo P. Silska).
10. Stater ze stanowiska Krusza Zamkowa 3, gm. Inowrocław (fot. P. Silska). Stater from Krusza Zamkowa, site 3, district Inowrocław (photo P. Silska).
11. 1/8 statera ze stanowiska Krusza Zamkowa 3, gm. Inowrocław (fot. P. Silska). 1/8 stater from Krusza Zamkowa, site 3, district Inowrocław (photo P. Silska).

Ryc. 8. Zawieszka ze stylizowanym wyobrażeniem głowy Heraklesa w lwiej skórze ze stanowiska Gąski 18, gm. Gniewkowo (fot. P. Silska, rys. J. Kędelska).
 Fig. 8. Pendant with a stylized image of Heracles' head wearing lion skin found at Gąski, site 18, district Gniewkowo (photo P. Silska, drawing J. Kędelska).

a

b

Ryc. 9. Stater ze stanowiska Gąski 18, gm. Gniewkowo (fot. P. Silska).
 Fig. 9. Stater from Gąski, site 18, district Gniewkowo (photo P. Silska).

a

b

Ryc. 10. Stater ze stanowiska Krusza Zamkowa 3, gm. Inowrocław (fot. P. Silska).
Fig. 10. Stater from Krusza Zamkowa, site 3, district Inowrocław (photo P. Silska).

a

b

Ryc. 11. 1/8 statera ze stanowiska Krusza Zamkowa 3, gm. Inowrocław (fot. P. Silska).
 Fig. 11. 1/8 stater from Krusza Zamkowa, site 3, district Inowrocław (photo P. Silska).

REFUGIUM s.c.

od 1995 r.

Kompleksowa archeologiczna obsługa inwestycji

REFUGIUM S.C., ul. Jugosłowiańska 48A/44, 60-149 Poznań
tel. +48 61 8624157, 604 207 269, 694 338 509; mail: refugium.poznan@gmail.com